

ÉRTEKEZÉSEK

A

TÖRTÉNELMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

NYOLCZADIK KÖTET.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PESTY FRIGYES

OSZTÁLYTITKÁR.

BUDAPEST, 1880.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVRIADÓ-HIVATALA.

(AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)

308.416

KECSKEMÉT TH. VÁROS
KÖNYVTÁRA

n. Pesty Frigyes
könyvtárából.

Duplum.

TARTALOM.

- I. Szám. A helynevek és a történelem. Pesty Frigyes r. tagtól.
- II. Szám. Erzsébet Anglia királynője és Ausztria 1563—88. Adat a XVI. század vallási történelméhez. Kiadatlan kútfők nyomán Wertheimer Edétől.
- III. Szám. A királyi könyvek a egyes házakbeli királyok korszakában. Hajnik Imre lev. tagtól.
- IV. Szám. Az első hazai hírlap 1705—1710. Thaly Kálmán lev. tagtól.
- V. Szám. Dobó István Egerben. Székfoglaló értekezés. Gyárfás István lev. tagtól.
- VI. Szám. Szalay Ágoston emlékezete. Deák Farkas lev. tagtól.
- VII. Szám. Északnyugoti útam. Rómer Flóris rend. tagtól.
- VIII. Szám. Bél Mátyás. Székfoglaló értekezés. Haan Lajos lev. tagtól.
- IX. Szám. Tata fénykora (1412—1542.) Wenzel Gusztáv r. tagtól.
- X. Szám. A körmöczi régi kamara és grófjai. Krizskó Páltól.

A HELYNEVEK
ÉS A TÖRTÉNELEM.

PESTY FRIGYES

R. TAGTÓL.

(Székfoglaló, olvastatott 1878. június 17-én.)

BUDAPEST, 1878.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.
(Az Akadémia épületében.)

A helynevek és a történelem.

A szellemi kutatásnak kevés olyan tárgya van, a melyben mint a helynevekben, a tudományok egész sorozata van érdekelve. Kezdve a mythologuson, ki az ősi vallásgyakorlat és istentisztelet nyomait keresi, oda közeledik a status keletkezését vizsgáló férfi, és nem ritkán a gyakorlati élet követelményeit, legalább részben innen szerzett tapasztalataival indokolja; jön az ethnographus és kimutatja a népek vándorlását, elterjedését, kölcsönös érintkezésüket, egyiknek a másik fölé való kerekedését és ennél fogva egyik vagy másiknak koronkinti hanyatlását; jön a nemzetgazda, és megtalálja, mely földművelési vagy ipar-ág volt előbb meghonosítva bizonyos vidéken, és bizonyos népfajnál; megtalálja hol divott a halászat, hol a baromtenyésztés, hol a vadászat; a természettudós meggyőződik, hogy éghajlati viszonyok változása szükségkép magával vonja a fauna és flora változását is; bővebben kijut a phisicai földrajz barátjának, ki számtalan patakról, folyóvizekről, tavakról stb. értesül, hol ma csak száraz úrkokról és mélyedésekről hall; jön a költő is, és benépesíti eszményies világát soha nem létezett hősök regéivel, vagy való személyekről eseményeket költ, mikre a helynév szolgáltatja a vonásokat. A leggazdagabb kincsbányát képezik azonban a helynevek a nyelvész és történetíró számára, kiknek elseje a közforgalomból kiesett, jóformán már érthetetlen szavakat ismer fel bennök, és a képzőkről szóló tanát bővíti, a másik kutatási fáklyájának sugarával még oly régi kort is megvilágíthat, melybe őt már semmiféle oklevél elvezetni nem képes.

Vannak aristocratikus helynevek és népies vagy democratia helynevek. Az elsők kimutathatják százados eredetüket, nemes rokonságukat, és a történetben sokszor fényesen szere-

pelnek, — a nemzet sok eseménye az ily helynevekhez van kapcsolva, és azért hírüket, eredetüket ismeri mindenki. A democrata helynevek olyanok, mint a nép fia; százezerekre és többre megy számuk, de ki ismeri? Legfeljebb azok, kik közvetlen érintkezésbe jönnek vele. Honnan támadtak, honnan keletkeztek, nem kérdi senki; sokszor mintegy fölfedezni kell azokat, annyira homályba vannak burkolva, annyira nincs multjuk. De a hasonlatosság oda is kiterjed, hogy mikép a nép fiában gyakran az erkölcsi és szellemi kincsek egész aknája rejlik, melyet csak meg kell munkálni, ugy a demokrata helynevek jellemzetessége, nyelvészeti és kulturai érdeke jóval fölülmulja azt, mit a megfejtő a hangzatos és hírrel környezett helynevekben talál. A községek helynevei, ugyszólván, hivatalos egyéniségek, holott a község nevénel kisebb részletezések a magán jellegű helynevi egyéniségek. Némely helynév a maga biographusát megtalálta, míg ezer másnak a feledékenység, vagy figyelmetlenség sorsa jut osztályrészül. Némely helynév úgy szólván szemünk láttára támad, sok, igen sok másnak századokon át lehozható családfája van, melynel nem szilárdabb a Csákyak, Forgáchok, Esterházyak és Bethlenek családfája.

A nomád népek nyelvéről azt mondja Müller Miksa: »E folytonos háborúskodás alatt nyelveik annyi szót vesztenek, mint a hány emberük a csatatéren megöletett. Némely szók ugyszólván az ellenséghez pártolnak át, mások meg foglyokká tétetnek és a békealkudozások alatt kölcsönösen kieserítetnek.¹⁾

Hazánkban a községek száma meghaladja a 300,000-et, de mennyivel meghaladja azokat a megfelelő helynevek száma, kivehető azon körülményből, hogy nálunk aránylag kevés azon helység, melynek csak egy neve volna; többnyire két, három, sőt négy névvel bírnak, a mi nem egyedül a nemzetiségi viszonyok következménye. Erdélyben a szomszédfalvak gyakran egész önkényes elnevezéseket adnak egymásnak, melyeket másutt az országban nem ismernek. A forradalom után Kerelő-Szent-Pál, küküllőmegyei falut a szászok Palensdorfnak

¹⁾ Vorlesungen 268. lap.

nevezték el, ámbár e név addig sem a közéletben, sem hivatalosan nem volt ismeretes, és azóta feledékenységbe is ment. E jelenség többé-kevésbé az ország más vidékein is előfordul; az abaujmegyei metzenszéfiak már tovább mennek eme kiváltságban, és az ország távolabb részeit saját felfogásuk szerint nevezik el, nem törődve mások beleegyezésével. Így Homonna nekik Hummel; Péder nekik Pidau, Hatház = Rokhöltz, Rudnok = Ranek, a tornamegyei Udvarnok vagy Höfen helységet Pungahanak nevezik; a bodokai pusztának azon erdős részét, melyben a Bódva folyó ered: Schwarze-Moldau; a cseréhati és szikszai járásokban elterülő népes »Szárászvölgy« vidékét Treuger-Grundnak nevezték el.

A hegységek lakóinak elzártabb élete az ilyen sajátosságok túlbujánozásra kiválólag hajlandó, és Németországban hasonlólag tapasztalhatni, hogy a hegyes vidék lakói legközelebbi honjukat egész máskép nevezik el, mint a geographus, ki a vidéket tudományosan megismerteti. Fel lehet tenni, hogy a kelták és germánok soha sem állították azt, hogy a herkyniai erdőben laktak.¹⁾

A soknevűségnek nálunk különféle okai vannak. Ha egy régi, háborús vagy más mostoha viszontagságok folytán elpusztult fala hamvai fölött új község keletkezik, az új telepítők vagy a falu birtokosától, vagy valamely védszenttől, vagy a természeti fekvés szerint nevezik el. E neveket a szomszéd idegen ajku népek maguk nyelvére fordítva használják, vagy legalább nyelvjárásuk szerint átídomítják, mely utóbbi eset a legbiztosabb mód az eredeti helynévnek egy-két nemzedék alatti ismerhetlenné tételére. Ha minden nemzetiség, mely a helység-keresztelésnél résztvett, a községnek keresztapai ajándékát meghozza, és a maga, és rokonságának nevét hozzákapcsolja; ha a szokásos kis- és nagy, felső- és alsó melléknévi megkülönböztetés is bele vegyül, mely sokszor az eredeti névhez még külön járul, és a szomszédási fekvés, vagy a későbbi telepítők származásának emlékéből veszi indokát; ha

¹⁾ Baumeister: Alemanische Wanderungen. 138. lap. Azonban Prinzinger azt véli, hogy Hercinia az Erzgebirg elferdítése. (Die älteste Geschichte der bair.-öst. Volkstammes. 57. 163. lap.)

végre a hagyomány is fentartá az elpusztult ősi falu nevét, könnyen meggyőződhetünk arról, hogy az ilyen helységek nevekben annyira bővelkednek, mint a spanyol grandok és hercegek.

Mindezeket tekintetbe véve, nem fogjuk meglepőnek találni, hogy a helynevek magyarázásával költők és tudósok már a legrégebb korban foglalkoztak, és Ovidius midőn a *Metamorphoseos*ban írja

»Icarus Icaris nomina dedit aquis . . .«

nem volt az első, ki azok sorába állt.

A népmonda Attiláról azt állítja, hogy Argentoratum városban mulatása alatt le akarván rontani a korlátot, mely Galliát a Rajnán-túli tartományoktól elválasztotta, s szabaddá akarván tenni a közlekedést minden nép között, a város falain azon négy főiránynak megfelelőleg, mely Germaniába vezetett, négy nagy rést vágatott, s hogy ez új állapot emlékét megszentelje, azt parancsolta, hogy Argentoratumot ezentúl *Strassburg*-nak, azaz a hagyomány szerint utak városának nevezzék.¹⁾ Méltán kérdi Schoepflin: »Fejtsétek meg nekem, hogy Attilának, ki németül nem tudott, mikép telhetett kedve abban, hogy galliai városoknak német neveket adjon?«²⁾

De mi is azt kérjük: »Fejtsétek meg azt, hogy midőn Árpád magyarjai a sok harc után, a Szamos partjára pihenni jöttek, miért fejezték ki elragadtatásukat a táj szépségétől, és az isteni hatalom lelkesítő gondolatjában: Deus, Deus, Deus! háromszori folkiáltás által, holott Árpád magyarjai nem tudtak latinul?«

A felelet az, hogy mind Attila, mind honfoglaló őseink abban ártatlanok, a mi róluk itt állítatik, és sem Strassburg Attilától, sem Deés városa a latin Deus felkiáltástól nem kapta nevét, noha ezt az utóbbit a deési toronyba illesztett feliratos kőtábla is bizonyítani akarja, — a népvész pedig így szól:

¹⁾ Thierry Amadé: Attila-mondák, 7. 8. lap.

²⁾ Bonfin (Decas I. Lib. 4.) azt írja, hogy Attila Argentuaris, avagy Argentina várost elfoglalván, falait leromboltatta, parancsolván, hogy ezentúl Polydopolis-nak neveztessék, azaz: sok útról hozzá férhető városnak.

Istent ők itt imádának,
Háromszor Deust kiáltának,
Innét nevezék a várost
Szamos mentében az nemes Deésnek.

Az angolok nem mennek annyira, és Exeter város nevének származásáról azt regélik, hogy midőn a rómaiak azt a helyet, melyen most a város áll, legelőször megpillantották, elragadtatva azt kiáltották: *Ecce terra!* No, de a rómaiak legalább tudtak latinul.

Bizonyos dolog, hogy a helynevek fejtegetésével a legrégebb kortól kezdve napjainkig nemcsak a tudomány embere, hanem a nép is foglalkozott, a mi ugyan nem kicsinylendő jelensége az élet szükségleteivel küzködő, és munkával terhelt nép tudnivágyának, furesa benne csak az, hogy a műveltség követelményeivel fellépő ember oly gyakran nem tudja megkülönböztetni a népies észjárás együgyű szülöttjeit a történeti valóságtól. A magyar történetírás apja, Béla király névtelen jegyzője az, ki a helynevek magyarzásában is gyönyörködött. Közte és Warnefried Pál, a longobárd történetíró közt, ki a VIII. század második felében élt, nagy a hasonlatosság.¹⁾ Az utóbbi diaconus volt Aquilejában, és Desiderius az utolsó longobárd király jegyzője — tehát társadalmi állása olyan, mint hazai Névtelenünké. Warnefried is szeret történetet csapolni le a helynevekből, és ebbeli magyarzásai némelykor oly sürűek, hogy sorról sorra követik egymást; helyenkint előadása egyébből sem áll, mint az ilyen fejtegetésekből, melyeknél természetesen nem lehet mindig szerencsés. Elmondja például, hogy Istria, Mantua, Tuscia, Umbria, Campania, Lucania, Bruttia, Adria, Brundusium, Barrium, Tarent, Apulia, Corsica, Sardinia, Italia, Sicilia, az apennini hegyek stb. honnan veszik nevüket. Van némely hasonlatosság azon két nemzet közt is, melynek tetteit Warnefried és Anonymus leírják. A longobárdok távol vidékről — Szkandinaviából — indultak meg, hogy új hazát keressenek maguknak, utközben megálltak, megtelepedtek; szintugy a magyarok is. Mielőtt a longobárdok Lombardiába, utolsó hazájukba léptek

¹⁾ Friaulban született 730. év körül, meghalt állítólag 797. ápril 13-án, mások szerint 799. évben.

volna, vezérük Alboin az Alpesek tetején megállt és bepillantott a szép Olaszországba, melyet nemzete számára elfoglalni készült. — Álmos is a monda szerint a Kárpátokról nézte az új hazát, de be nem lépett, mint Alboin a magáéba, hanem Árpádra szállt át a honfoglalás feladata. Koszorús költőnk Garay János, azért méltán nevezte el Álmost a magyarok Mózesének.

Béla király Névtelenje a magyar nemzet nevét Magog királytól, a Hungarust Hungvárától, Munkácsot a sok munkától származtatja. Álmos onnan kapta nevét, mert eredete álom által lett megjósolva, de ugyanegy szusszal halljuk, hogy az almus, azaz »szent« szóval azonos, tehát nemcsak a Deést elkeresztelő Deust kiáltó vitézek, hanem a Volga melletti magyarok is tudtak latinul. ¹⁾ A Laborcz folyó az ott felakasztott tót vezértől, a Ketelpataka Árpád egyik követétől kapta nevét, ki abba beleveszett. Szerenes hegye a szerelem szótól, Esküllő pedig onnan vette nevezetét, mert itt Töhötömnnek az erdélyiek hűséget esküvének. Színhalmon (ma Szíhalom) Árpádnak leveles színt készítenek, ²⁾ Pusztá-Szeren pedig az ország dolgait szerbe avagy rendbe hozták. ³⁾ A Loponcs folyó neve onnan származik, mert a rómaiak azt a magyaroktól féltükben lopva usztatták át, ⁴⁾ a Vértes hegyé, mert a

¹⁾ Tán olvasták a Vulgátát és legendákat is, tréfátödzik erre Révész Imre.

²⁾ E helynévről jól mondja Nagy Gyula (Magyar Nyelvőr, VII. k. 1878. év, 269. lap): Hamuhajlok és Szénhalom alatt nem tudok mást képzelni, mint afféle őskori maradványokból álló halmot vagy dombot, mint a minő például a szíhalmi Borsodmegyében, a hol archaeologusaink sikeres ásatásokat is tettek, s ezzel azt hiszem, a zenu-holmu (Szíhalom) Anonymus-féle magyarázatot bátran elejthetjük.

³⁾ A pusztaszeri országgyűlést a Névtelenen kívül semmiféle más író, vagy oklevél nem említi. Révész azért tagadja történeti valóságát. (Sárospataki füzetek X. évfolyam. 97—115. lap.) Történetíróink, Szalay, Horváth M., Szabó K. azt ténykép fogadják el, és Hajnik Imre is azt jogviszonyaink kiindulási pontjánál veszi. (L. Magyar alkotmány és történelem 67. lap.)

⁴⁾ A folyó neve Lapines, a német Lafnitzból lett, ez pedig Labenza alakban már Német Lajos császár egy 865. évi oklevelében fordul elő. Anonymus tehát itt is szójátékot történetkép árul. Hunfalvy Pál helytelenül magyar névnek tartja. (Magyarország Etimogr. 381. l.)

magyarok által megvert németek itt vértjeiket hányták el. Végre, hogy egyébről hallgassunk, a Sobamogerák (Csabamagyarok) Névtelenünk szerint ostoba magyarok. Legkönnyebben kibékülünk krónikásunk azon adataival, melyek valamely vár, vagy terület nevét egy szereplő egyéniség nevével hozzák kapcsolatba. A mit tehát Csepel, Zobor, Csanád, Tas, Szabolcs, sőt Mén-Marótról is ír, nincs miért kétségbe vonni; de ugyanazt nem mondhatjuk azon eseményekről, melyeket Tarcsal és Gyeló nevéhez köt.

Turóczy kevesebbet nyelvészkedik, és a mennyiben belekezdett, rögtön abban is hagyja. A mit azonban nyújt, nem sokkal jobb a Névtelen naiv kísérleténél. Turóczy vélekedése szerint Pannonia a kenyér bőségétől, — ab ubertate panis — vette nevét. A Sicambria nevet már ő is használja, és pedig Attila idejéről szólva, ki azt a parancsot adta volna ki, hogy Sicambria ezentúl Attila várának neveztesse, a nép annak daczára Buda várának nevezte el. A Keazo vagy Kevezoa helynevet Keve vezérrel hozza kapcsolatba, és Keveházára magyarazza, — Mátyás Flórián óta ismét tudjuk, hogy a helynév voltaképp Keveaszó. Vajjon már Turóczi idejében feledékenységbe ment-e, hogy asszó annyi mint völgy? ¹⁾ Egészen szükségtelenül kitér külföldi tárgyakra, és azt mondja, hogy a siciliai város Catona, a mai Catania, Cato philosophustól kapta nevét, nem tudva, hogy Catona város századokkal előbb alapított chalcisi gyarmatosok által, mintsem az idősbik Cato élt. ²⁾ Midőn tisztos krónikásunk elbeszéli, hogy Árpád a Duna vizét megízlelvén, a körüllevő földet és fűvet jónak találván, Szvatoplug földjét ez által jelképpileg elfoglalta, hozzá teszi, hogy a magyarok akkor háromszor Deust! kiáltottak. Turóczy ebből ugyan helynevet nem származtat, itten a körülmények is másfélék, mint midőn a magyarok a Szamos partján tanyáztak, azonban Turóczy sem gondolja meg, hogy elbeszélése szerint a magyaroknak nagyon jártasoknak kellett

¹⁾ Kézainál: Cuve azoa.

²⁾ Kézai szerint Cato született és lakott Catonában. Szabó Károly nevezett krónikásunk fordítása alkalmával állítja, hogy ez a mai Catona falu Reggiótól éjszakra, a messinai tengerszoros mellett.

lenni a latin nyelvben. A németbarát Péter királylyal azt mondatja: hoc nomen Hungaria derivatum est ab angaria, et ipsi debent angariari. (Magyarország neve a kényszermunkától származik, és a magyarok kényszermunkára hajtandók.) Péter tehát nemcsak latinul tudott, hanem elmés-ségét a szószármaztatásban is csillogtatá. Ennek megfelelő hely van Bonfinnál is, ki azt írja, hogy Péter király szerint Ungariam idcirco nominatam, quia perpetuo angore agi oportet. (Magyarország onnan kapta nevét, mert azt folytonosan aggodalomban és nyomásban keli tartani.) Bonfin tehát az ország nevét szintén hetykén értelmezteti a király által, de más szövből származtatja. A szöveggel ellenkezőleg a munka ötödik kiadásának létrehozója Zsámboki János, a szöveg szélére azt írja: Ungaria quasi Angaria, elárulván ez által, hogy Turóczy magyarázása forgott agyában, midőn jegyzeteit Bonfinhoz írta. Tudjuk, hogy Aba király 1044. évben Ménfő körül eleinte szerencsésen harczolt Henrik király németjei ellen, de utóbb a hadi szerencse Aba ellen fordult. De a németek vesztesége oly nagy volt, hogy e helyet még a XIII. században is németül »verloren payer«, magyarul »vesznémet«-nek hívták. A Vérteshegye nevet Turóczy úgy magyarázza mint a Névtelen, de hozzá adja még Schiltperg német nevét is. Még Szegszárd néveredetét az ide temetett Béla királynak kopasz fejéről és barna színéről magyarázza Turóczy, azután nyelvészkedési kedve rögtön megszűnni látszik.

A helynevi magyarázatoknak egész tárlháza található Bonfinnál. Azon kérdésre, vajjon miért oly gyakori a magyaroknál a »fehér« összetételű helynév, mint Fejérvár stb. azt feleli, hogy a magyarok kedvelik őseik neveit, és azért használják gyakran. Ugyanis a magyarok a hunoktól, azok a Leuci, azaz ázsiai albanusoktól, az utóbbiak pedig a scytháktól származnak, ennélfogva az általuk épített városokat ez őseik emlékére nevezték el. Idézi Procopiust, ki azt állítja, hogy a hunok az ephthaliták nemzetségéből erednek, a kik Leuci azaz Albi neveztetnek; ezen Leuci belga Galliában ¹⁾

¹⁾ E nép felső belga Galliában lakott, a Matrona folyótól a Moselláig. Fővárosa Toul és Nancy.

Reims (?) és Liogones közt laknak. Más helyen azt is magyarázza, hogy az ephthaliták, avagy albanusok neve annyit jelent, mint kegyeletes, vallásos emberek.

Helyesen mondja aztán, hogy Veszprém német eredetű helynév, és fehér kútat jelent, de mindjárt utána botorkál, és azt mondja, hogy a Zala név a Balaton hajzainak hullámszámát jelenti, azt se tudjuk micsoda nyelven. Még mélyebben belemerül modorába, midőn elmondja, hogy Buda városa Scythiának legrégebbi népétől, a budiniaktól kapta nevét, kik Attilával Pannoniába jöttek. Bonfin azt nem hiszi, hogy e város Attila testvérétől neveztetett volna el, és azt — szerinte — nem is állítaná senki, ha az illetők Herodotot és Strabót jobban olvasták volna. De csakhamar Bonfin maga is átszökik az ellenség táborába, és előbbi állításáról megfeledkezvén, maga is azt tanítja, hogy Buda Attilának hasonnevű testvérétől kapta nevét, és Livius módjára hősenek költött beszédet adván szájába, ebben Attila testvére megöletésének egyik indokául azt adja elő, hogy Buda a maga és nem Attila nevét adta a városnak. ¹⁾ E városhoz még egy nagyobb szerű helynevi történet fűződik.

Ismeretes dolog ugyanis, hogy Bonfin történeti munkájának egyik helyén ²⁾ azt állítja, miszerint Mátyás király idejében Ó-Budán Beatrix királyné palotájának alapjai ásatván, következő felirásu kő találtatott volna:

Legio Sicambrorum hic praesidio collocata civitatem aedificarunt, quam ex suo nomine Sicambriam vocaverunt.

Bonfin epigonjai, kik mint ő, azt állítják, miszerint Ó-Buda városa azelőtt Sicambriának neveztetett, és hogy az utóbbi a sicamberek építették, igen számosak. Ilyenek például Heltai Gáspár, ³⁾ Székely István, Ranzan, Lazius, ⁴⁾ Ré-

¹⁾ Bonfin, Decas I. liber 1. és 3. vagy 5. kiadás 17. 39. l.

²⁾ Bonfin, Historia panonica. Decas I. liber I. Frankfurti kiadás 1581. évről, 24. lap. Kölni kiadás 1690. év, 17. lap.

³⁾ Heltai írja: Ezt a várost építették régenten a sicambrisok, — melyet a mostani emberek Sicambriának neveznek.

⁴⁾ Commentarii de republica Romana, 1548. évben megjelent munkájában mondja, hogy a köznépv. Sicambriát Schambrynak ejti, a mi e

vai, Inchoffer, ¹⁾ a Topographia Magna szerzője, Jordanus, Desericinus és Bél Mátyás. De ez utóbbi már habozik, és előbbi állításait utóbb maga gyöngíti. Gróf Marsigli tudomást nem vesz Sicambriáról.

A nagy tudományu Schönwiesner volt az első, ki a Bonfin által közölt felírást határozott gyanúval fogadta, ²⁾ és ennek a szokott epigraphicai stílustól való eltérésében is megütöközt. Erős érveléseket merített a régi történetből, és azokat kritikai élel érvényesíté.

Érdekünket ében tartja most az a kérdés, vajjon Bonfin öntudatos hamisítást követett-e el, midőn Sicambria város alapjain építettnek állítja Ó-Budát, és midőn sicamber legiótól származtatja a várost, — vagy régibb források után indult el. Érdekel tudnunk, hogy a Sicambria városnév mikor veszi eredetét.

Nyomozásaim arra vezetnek, hogy Bonfin a fenforgó, kérdésnek csak felében bünös, de mégis bünös. Sicambria nevét ugyanis oly városra vonatkozólag, mely a mostani Ó-Buda helyén állt, már Turóczy krónikájában, melynek első kiadása 1482. évben jelent meg, találjuk, sőt előfordul e név már Kéza Simon krónikájában, mely először 1473. évben jelent meg, és Béla király névtelen jegyzőjénél. Mindezen hazai forrásokat Bonfin ismerhette, használhatta, és azokon kívül más krónikákat is, melyek azóta veszendőbe mentek, és így világos, hogy nem Bonfin az, ki a Sicambria nevet adta először Ó-Budának.

De más a felírási kő kérdése, és itt be kell vallanunk, hogy Bonfint megelőző oly irót, ki a Beatrix palotája alapjainak ásátásakor talált, Sicambria építését említő köről emlékeznek, nem ismerünk; a miből következtetjük, hogy a kérdéses felírás, és a hozzá kötött körülmények Bonfin leleményességének szüleménye, melylyel a közhiedelemnek Ó-Buda

név közkeletűségét bizonyítja. Schönwiesner Lazius e helyére azt a téves megjegyzést teszi, hogy Schambry alatt Zsámbék értendő.

¹⁾ Inchoffer Melchior: Annales ecclesiastici Regni Hung. 1644.

²⁾ De rudibus laconici caldariique Romani. Budán, 1778. év, 196 - 216. lapján, sőt végig a 234. lapig.

multjáról hizelegni, de saját hajlamának is eleget tenni akart, mely őt az ó-classicai világ, sokszor nem eléggé ismert régióiba csábította.

Bonfin azonban majdnem komikus benyomást tesz az által, hogy épen akkor, midőn a világtörténetet e hamis felírással corrigálja, mellbe veti magát és állítására a bírálatot kihívja, mert ő — ugymond — az annalesek haszontalan és aluszékony íróit nem követi, (ineptos, somniculosos annalium scriptores non sectamur.) Épen úgy megvetőleg szólt Anonymus a hegedősökről és jocularokról, midőn ő maga is egy mesével telt munkával örvendezteté meg az utókort.

A kik az állítólagos, senki által nem látott felírási kő szövegét közlik, mind Bonfinnál későbbkori írók. ¹⁾ Így Inchoffer, így Appianus Péter és Amantius Bertalan, kiknek Ingolstadtban 1534. évben: Inscriptiones sacro sanctae vetustatis etc. című munkája, a Bonfinból ismert felírást, az epigraphia külső alakját megtartva, hét sorban közli. Megemlítjük a leg tudósabbak egyikét, az 1530. évben született Vignier Miklóst, ki a felírást szintén közli, kifelejtve azonban belőle, a »civitatem aedificaverunt« szavakat, mely hiba folytán az egész szöveg érthetetlen lesz. ²⁾

Daniel Gábor, (szül. 1649.) francia történetíró, ezt a Vigniert szemeli ki arra, hogy a felírási kő koholtságát bizonyítsa, ³⁾ mintha Vignier előtt, és rajta kívül más írók a sicambriai legió által épített várossal szóló mesét nem terjesztették volna. Figyelemre méltó, hogy Schönwiesnernél jóval korábban felszólalt már a kritika a Bonfin által közzé tett felírási kő szövege ellen, a nélkül, hogy tudná, mikép ő annak a koholója. ⁴⁾

¹⁾ Bonfin három első decasa még csak 1543. évben jelent meg ugyan először, de már Mátyás király halála előtt készült el, és 1490. év óta másolások által szaporított és így másolatokban terjedt, mielőtt kinyomatott. (L. gr. Kemény József: Új múzeum, 1854. év. I. köd. 249. lap.) Az idézett felírás az első decasban fordul elő.

²⁾ Nicolaus Vignierius: Tractatus de origine veterum Francorum apud Andream Duchesne: Historiae Francorum. Scriptores I. 162. lap.

³⁾ Daniel: Histoire de France. Tom. I. p. XCVII. szül. 1649.

⁴⁾ A felírás szövege csekély eltérésekkel is közöltetik; például aedificaverunt helyett: aedificaverunt, sőt condidit; vocaverunt helyett

De ha a felírás valódiságát tagadnunk is kell, azt nem lehet tagadni, hogy Sicambria, mint Ó-Buda helyén állott város nevét krónikáink már a XIII. század óta ismerték, és hogy a közvélemény azt Ó-Budára alkalmazta századokon át.¹⁾

Honnan származik a hiedelem, hogy a Duna jobb partján, Etele állítólagos egykori székhelyén, Sicambria város állt? E város nevét nem ismerik Strabo, Ptolomaeus, Antonii Itinerarium, a Codex Praefectarum, a Notitia utriusque Imperii és általában nem a római írók, — noha a sicamber nemzetet ismerik az utóbbiak. Még a hatodik században élt híres Gergely toursi (Gregoire de Tours) püspök irataiban e név nem fordul elő, ámbár a nagy Leibnitz ezt úgy véli, a frank író egyik helyének félreértésében.²⁾ Nem fordul elő a IX. században élt, szintoly híres Hincmár rheimsi püspök irataiban sem,³⁾ ámbár az alkalom sokszor kínálkozott.

A frankoknál már igen korán fejlődött ki a hagyomány, vagy ha úgy tetszik, történelmi mese, hogy nemzetük a trójaiaktól származik. Rorico nevű moissiaci szerzetes, ki a XI. században élt, azt írja, hogy Priamus és Antenor Troja eleste után roppant sereggel érkeztek a Don (Tanaïs) partjához, és onnan hajókkal mentek a pannonusok határaihoz a Maeotis tó (ma azowi tenger) közelében. Kerülésekkal a vidéket kikémleltetvén, leszállásra igen alkalmas, minden emberi lakástól távol, ekevas által még fel nem szántott, mindenütt tenger által körül vett helyet találtak. Itt sátrakat állítván, bátor indulattal várost kezdtek építeni, melyet *Sicambriának* neveztek el. E nép a rómaiak által Valentinián császár alatt megveretvén, szétfutott Európában, egyik része a Rajna partjához

vocavere, collocata helyett conlocata, sőt vocaverunt helyett dixit. Ez eltérésekből nem akarunk következtetéseket vonni.

¹⁾ Schönwiesner abban téved, midőn azt véli, hogy Turóczy előtt Ó-Budát senki sem nevezte Sicambriának.

²⁾ Eccard György: Leges francorum sallicae, kimutatta Leibnitz e tévedését.

³⁾ Állították, hogy Hincmár in vita S. Remigii említi Sicambria várost, de nem úgy van. Ugyanazt mondhatni III. Sigebert frank király névtelen életírójáról, mint a Bollandistákból meggyőződhetni. (Lásd Acta Sanctorum Mense Februarii Tom. I. p. 206. Mense Octobris I. 147. 1.)

jött, a másik rész, mely Sicambriában a Duna partján visszamaradt (qui apud Sicambriam remanserunt incolentes videlicet ripam Danubii) magának királyt választott, kinek neve Torcat vala, a miért is népe Torchi nevet nyert.¹⁾

Itt feltűnő azon ingadozás, hogy midőn a krónista kezdetben velünk azt tudatja, miszerint a frankok Sicambriát a Maeotis tó partján építették, pár sorral alább Sicambriát a Duna mentén találja.

A moissiaci krónika (Cronicon Moissiacense) még a népnevek személyesítésében benne van, és Francio (másoknál Francus) királyt említ, a kinek halála után a frank nép maga kebléből fejedelmeket választott, és nem messze a Rajnától Trója módjára várost épített, melyet *Sicambriá*-nak elnevezett.²⁾

Egy névtelen benzés szerzetes Szent Genulph csudatetteit leírván, a frankok régi történetére is kiterjeszkedik. Ő is a frankokat a trójaiaktól származtatja, és azt mondja, hogy négyszáz négy évvel Róma megalapítása előtt Trója elesvén, Aeneas a maga seregével Italiába, Antenor pedig a Maeotis tengerhez ment, a Don folyón átkelt, és Pannoniába jött. Az Italiába ment rész Rómát alapította, a kik Pannoniában megtelepedtek, ez ország határai közt *Sicambriát* építették, mely várostól az egész nép sicambrusnak neveztetett. E városban ők hosszú időn át, a rómaiak adófizetői maradtak, egész Valentinián császár idejéig, ki Constantin után a hetedik császár volt, és kit Szent Sylvester pápa megkeresztelt.³⁾

Láttunk tehát Sicambria várost az azowi tenger, a Rajna és a Duna partján, — és ez igen méltó geographia a hagyomány számára, mely a chronológiában is hasonló szabadosság-

¹⁾ Gesta Francorum, auctore Roricone, quodam monacho. Duchesne Andrásnál: Historiae Francorum, Scriptores. I. 800. 801. lap.

²⁾ Pertz: Monumenta Germaniae historica, Scriptores I. 282. lap.

³⁾ Acta Sanctorum. Mense Januarii, Tom. II. 98. lap, a Bollandistáknál. Sz. Genulph napja január 17-ére esik. Knauz Kortana más napokat közöl; hasonlóképp a L'art de vérifier les dates. I. Silvester pápa 314. — 335. I. Valentinián császár szül. 321. meghalt 375. Bregetiumban, Pannoniában. II. Valentinián Aquincumban kiáltott ki császárnak 375. november 25-én.

gal mozog. Az ellen, hogy számos krónika Sicambriáról, csak mint a Rajna mellett elterülő regio Sicambrorum szól, nem lehet kifogásunk.

Az eddigi közlemények után nem lehet kétségünk, mi csoda réven jött be Magyarországra a Sicambriáról szóló monda. Ezt a frankoktól kaptuk, kikkel, hogy régen szellemi összeköttetésben álltunk, mutatják alkotmányos intézményeink első alapjai, és a frank capitularékra emlékeztető régibb törvényeink. Sicambria város hollétéről a frankoknál is ingadoztak a nézetek, — legközelebb álláspontunkhoz jár az, mely azt a Duna mellékére Pannoniába teszi, de, hogy fekvése éppen Ó-Budával összeesne, azt határozottan egy frank krónika sem mondja, noha a Duna e pontja lebeghetett irói szeme előtt.

Turóczy azon állítása, ¹⁾ hogy a frankok az ó-budai Sikan nevű bércz alatt építettek várost, és e bérctől ezt Sicambriának nevezték, — noha azt Podhraczký, ²⁾ ifj. Palugyai Imre és Wenzel Gusztáv is elfogadják, — semmi alappal nem bír. A nyelvész kénytelen azt mondani, hogy Sican-ból lehet Sicania, de nem Sicambria; ³⁾ a történetíró pedig a Sican nevet oklevélben keresné, vagy tudomással akar bírni, hogy az ó-budai hegyek valamelyike ma is a Sican nevét viseli. Mindez nincs úgy.

Mi, a jelenkor fiai, kik tudjuk, hogy az Attiláról szóló mondák külföldön majdnem nagyobb alakot öltöttek, mint nemzetünk keblében, — kik a néphagyományt, vagy a »garulum cantum jocularum«-ot ⁴⁾ magasabb tudományos szem-

¹⁾ Chron. Hungarorum Pars I. cap. I. Schwandtner nagyrét kiadásában I. 43. l.

²⁾ Buda és Pest sz. kir. városoknak volt régi állapotjokról 1833. év. 5. és 12. l.

³⁾ M. Tört. Tár XII. köt. 102. lap.

⁴⁾ Sicilia is egy hagyományos Sicania nevű hóstól Sicanianak neveztetett. Sicilia antea Sicania, a Sicano rege, qui ante Trojana bella insulam de se appellavit. (Cluverius.) Iberi ex Hispania duce insulam (Siciliae) obsediase feruntur. (Cluverius, 376. lap.) Plinius exercit. írja, Sicane duce Siculo venerunt ad Italiam — insulam vicinam . . . Sicaniam a gentis nomine . . . dixerunt. Insula quandoque tota Sicania dicta est a Briarei Cyclopi filio Sicano. (Gürtler: Origines mundi. Amstelodami 1708. év 560 — 561. lap.)

pontból sem tartjuk megvetendőnek, a Sicambria név krónikáinkban való meghonosulását a nemzetek szellemi egymásra hatásának csak fölülte érdekes példájául vehetjük, és annak műveltségi történetünkben a maga helyét kijelöljük.

Azonban a köznép is felkapta a nevet, és azt a maga módja szerint módosította. Az ó-budai Árpádvölgyben feküdt, mohval benőtt aquincumi dűledékeket a magyarok Samborjának nevezték, ²⁾ a mi nem egyéb a Heltainál Scambria és Laziusnál Schambry alakban előforduló frank város magyaros nevével. De hivatalos és diplomatikai használatban is állt a Sicambria név, mire a XVI. századból több példát felhozhatni. Egy 1515. évi határjáró levélben a sicambriai mezőn levő kaszálók, a következő évben Sicambria folyó is említetik, melyen a felhévizi Keresztes mesternek malma állt. Per folyván az iránt, hogy e malom és a körülfekvő kaszáló kinek tulajdonát képezik, egy Pintér Imre nevű tanú azt vallotta: husz év óta, sőt gyermekkorától fogva tudja, és még apjától hallotta, hogy a kaszáló azon kötől kezdve, mely még a régi Sicambria fölépítésének idején felállított, a malomhoz tartozik. Hasonló értelemben nyilatkozik Barovy Sebestyén nevű tanú, hogy a malom körüli kaszáló mindig a budai felhévizi Sz. Lélékhez címzett egyházhoz tartozott, és régi emberektől is így hallá, hogy a Lykaskő nevű kötől kezdve képezte a malom tulajdonát. ³⁾ Ez adatok is tanúsítják Sicambria nevének és fekvésének közismeretét. A váci káptalan 1528. jún. 15-én Báthory István parancsára megidézett embere által Mária királynét, a budai káptalannak földén tett károk miatt. Maga a latin oklevél a magyar *Sikambria Wyse* nevet használja, mondván, hogy ez Ó-Buda területén a peres birtokrészt áthasítja és hogy rajta a malom áll. ⁴⁾ Zápolyai János király egy levele 1529. évben Sicambriából volt keltevezve, ⁵⁾ sőt ké-

¹⁾ Anonymus in Prologo.

²⁾ Érdy az Uj Magyar Múzeumban 1856. év II. 462. lap.

³⁾ Hevesi kéziratai I. köt. 276—278. lap.

⁴⁾ M. Tört. Tár. XII. köt. 102. l.

⁵⁾ Hazai okmánytár IV. köt. 451. l.: in Castris nostris In Sicambria positus. Az utóbbi szavak ki vannak ugyan törölve és Becsére igazítva, de azért az adat még is bizonyít.

sőbb a budai pasák is olykor Sicambriából kelteznek leveleiket, ők tehát az ország szokásához alkalmazkodnak épen úgy, mint midőn Boldogasszony haváról szólnak, vagy valamely keresztény naptári szentire hivatkoznak bizonyos napok megjelölésére. De nézzük tovább Bonfin helynevei fejtegetéseit. Csak futólagosan érintve, hogy a Scordiscus népnevét a discordia szótól származtatja, azt is meglepetés nélkül olvassuk, hogy Sempronium a római Sempronia gyarmat, Pisonium pedig Thracia hódítójának emlékét tartja fenn. Pannonia Pannohalmától kapta nevét, Ungvármegye pedig a hunoktól és magyaroktól.¹⁾ Maga Pest városa az italiai Pestum városának emlékezetére látszik neki elkereszteltnek.

De következnek erősebb dolgok is. Így hogy Scythia Hercules Scythia nevű fiától kapta nevét, az Ister folyó pedig Ister királytól. Lőcse nála Leuconiensis civitas, mert szerinte e várost a hunok ősei az albanusok alapították, Leucon pedig görögül albust = fehért jelent. Ha a mythológiát egy ideig érintetlenül hagyja, legalább távol ázsiai hasonlításokat kell keresnie. Ilyen, hogy Hontvármegyében Satum (helyesebben Sacum = Ipolyság) városát a Sacusoktól származtatja, kik szerinte a scythák legrégibb ázsiai népe. Komárom is ázsiai név, a komár nép ugyanis a Jaxartes partjain lakik, Comara folyó pedig van Bactriában.

Érdekes Potentiana város említése, mely szintén a történeti regék közt szerepel, a komoly történetírás még nem mervén azt a tudomány által elismertetni, noha Schönwiesner két pannoniai kötdredéket említ Potentiana felirattal. Bonfin a hunok harezát a rómaiakkal leirni készülvén, azt írja, hogy a hunok Sicambria alatt a Dunán átkeltek, mely hely most »Scythia nyelven« Kelenföldnek neveztetik. A rómaiak megveretvén, a fáradt hunok a Tárnokvölgyben pihentek meg; de a győzelem nagy áldozatba került, mert a hunok 125,000 emberüket és Keve vezérüket elvesztették, kit aztán nagy tisztelességgel Kajazuevulg (Kajászóvölgy) nevű helyen eltemettek. Bonfin hozzá teszi, hogy a magyarok most is Kajazonak neve-

¹⁾ Már az Árpád előtt élt bizanti és nyugoti írók műveiben őseink hungarus és ungarus neve fordul elő. A Névtelen ez adatja is tehát szójáték.

zik a helyet. A személynév (Keve) tehát Anonymusnál, az asszó szó Bonfinnál van jobban fentartva. Arany János »Kehéháza« címét ír egyik szép költeményének homlokára.

A Kézainál is említett Potentiana városról épen úgy, mint Sicambriánál az újabb korig maradtak fenn topographiai emlékek, és mult századi tanúvallomásokban Potentiana sánczainak említését lehet találni. Maga Thierry Amadé, midőn Macrinus tetrarcha, Veronai Detre, és Potentiana város történeti minőségüket tagadja, és azokat a regényes költemények, és mondák világába utasítja, még is azon yallomást tenni kénytelen, miszerint bajos a tárnokvölgyi ütközetet, mint pusztá koholmányt elvetni.¹⁾

Istvánfy Miklós és Oláh Miklós már nem vesződtek a helynevek magyarázásával, és az első valóban státusférfiui magaslaton áll történeti előadásában, részéről csak azon hibába esvén, hogy a családneveket majdnem a felismerhetlenségig öltöztette római ruhába. A haladás azonban nem folytonos volt, sőt a XVIII. század írói oly annyira visszaestek a helynevi fejtegetések hajlamába, hogy azóta ez irány a legrosszabb hírűvé vált, — és méltán. Ha Otrokoecinál azt olvassuk, hogy Attila tulajdonkép Attélása azaz Atzélós és Onegesios = Énekes; ha Lenkey Zsigmond pályadíjnyertes munkájában azt állíthatja, hogy Aquitania = ag-fi-tanya, Keresztes József azt, hogy Jász-Apáti anyyi, mint Jász-Apádé, Boristhenes = Bor-istenes. Vida Károly: hogy Jerusalemb=Gyerő Súlyom, Jerikó, pedig = Györke, a ma is élő Szombati Ignácz furcsaságairól nem is szólván, valóban aggodalomba esünk, hogy e kutatók röptét nem tudjuk követni. Elő áll Kovács Frigyes, és azt mondja, a bibliai Jakab onnan kapta nevét, mert Ezsauak ikertestvére lévén, a születés pillanatában Ezsau bokáját fogta meg, mire Kovács Frigyes úgy jött rá, hogy Jakab nevét visszafelé olvasta. A visszafelé olvasást aztán Kovács nagyban gyakorolta. Ha dr. Gáspár János Theodor azt írja,²⁾ hogy az

¹⁾ Thierry Attila mondák, 127. lap.

²⁾ Ily című munkájában: Ázsiában visszamaradt magyarok testvéreink és atyáinkiai felkeresésére szervezendő expeditio ügyében történet emlékirat, a pesti magyar tudós társasághoz, Pest, 1859.

Assurok = észurak, a fölött alig merünk csodálkozni, mert hiszen még a diplomatiában jártas Jerney is a XIII. században előforduló Esturuh személynevet Észtörönek olvassa. Szirmay pedig, mint történetíró, indokot csak képzelődéséből merítvén, komolyan azt meri mondani, hogy Liptót azért nevezték honfoglaló őseink így, mert vidékét nem szeretvén, ezt mondák ott: Lípj tovább; mentek Szepesbe és ezt már így nevezték azért, mert: Szebb ez!

Az emberi észjárás ily tévelygéseinek számtalan példáját lehetne felhozni, és azokat egy-két felolvasás alatt ki sem lehetne meríteni. Azonban erre szükség nincs, — elég nekünk az a szomorú tapasztalás, hogy az összehasonlító nyelvtudomány nagy előmenetele, és határozott iránya dacára a fenn jelzett nyelvészkedési modor még mai napig sem szűnt meg egészen, pedig ezen tudákos és a nemzet nagyságának áldicsósággal, hamis drágakövekkel szolgálni vélő modor a nemzetnek, vagy legalább a helyes ismeretek érdekének sokkal nagyobb kárt tett, mint régi kronistáink és történetíróink naiv előadása, melyeknek sokszor legalább valamely néphagyomány szolgált alapul.

Legbiztosabb módja a helynevek magyarázásának, ha a nyelvész és történetíró e kérdésben kezét fog. Történeti forrásaink olykor teljes diplomatiái hűséggel és formalitással tartják fenn a helységek elnevezésének körülményeit. Ilyen eseteket már a XIII. századból tudunk felmutatni. István ifj. magyar király 1266. évben Parabuch comesnek, egy kún urnak Krassóme gyében Kuke, Temesme gyében Réty és Papd, Csánád me gyében Fulgudus és Voruz, Aradmeg yében Temerkény nevű helységeket adományozza, és ez adomány erősségül rendeli, hogy e régi elnevezések tökéletesen eltöröltessenek, kívánván, hogy ama helységek ezentúl egyenkint Parabuch névvel jelöltessenek. ¹⁾ De azért bizony e falvak, a csakhamar véglegesen elenyészett krassóme gyei Kuke kivételével, neveiket mai napig megtarták.

¹⁾ Fejér IV. 3. k. 342—344. lap. Katona VI. köt. 466. l. Bárány, Torontál, Okl. 51. l. Egyetemi könyvtár, Koppí kézirát 264. lap.

A brassói kerület kőhalmi járásában fekszik a magyarok által Kacza, a németek által Katzendorfnak nevezett hely. A magyar elnevezésnek nincs értelme, mert ez csak a német helynév hangutánzója. Nevét onnan vette, mert a helység lakói a királynék számára macskabőröket szállítani köteleztettek. Kevés helységről tudjuk elnevezésének eredetét oly diplomatikai hűséggel kimutatni, mint Kacza faluról, mert a helynév keletkezését maga III. Endre bizonyítja, egy a Tihany melletti táborból 1299. évben kelt levelében. Ugyan is Detricus comes de villa Felium az ő és ceterorum hospitem de dieta villa nevében panaszra ment III. Endre királyhoz, személyesen előadván, hogy noha már a király elődje Béla (hányadik?) azon helységet a királynék számára szállítandó macskabőrök kötelezettsége alól fölmentette, mely kötelezettségért a falu első keletkezése óta különös kiváltsággal, és Macskafalva névvel ruháztatott fel (ab onere prestandorum in usum dominarum reginarum pellium felinorum, ob quod speciali privilegio, *nomineque ville felium* ab initio mansionis eorum hospitem ex regum liberalitate donati fuere, absoluti habeantur et exempti) még is a vajda tovább is a király nevében a macskabőr-adót kizsarolja. Ezért III. Endre a helységet a nevezett bőr-adó alól örökre felmenti. ¹⁾

Ide lehetne sorozni azon helységeket, melyek nevüket az udvartartásra vonatkozó szolgálmánytól kapták, a melyenek: Igricz, Solmár, Kutjavár, Szakácsi, Kovácsi, Nyulas, Uzsaly, Madar, Szőlös stb. a melyekkel e helyen nem foglalkozunk, mert noha a helynévszármazás világos, a név még sem magyaríztatik az oklevélben. Róbert Károly király 1334. évben megjutalmazni akarván, a guthkeledi Bereczk fiainak János és Miklós, és néhai testvérük Lőrincz hűségét, melyet különösen néhai Kopasz és Beke Tamás fiainak, hatalmas lázadók ereje ellen kitüntettek, és akarván, hogy magukat e lázadók incselkedései és hatalma ellen jobban megvédhessék, megengedi, hogy Szathmármeg yében Ecsed nevű birtokuk mezején és mocsárai közt tetszésük szerint kő- vagy favárat építhessenek,

¹⁾ Teutsch és Firnhaber: Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens I. 209. 210. lap.

rendelvén, hogy ez a vár hűségük emlékre *Hűség*-nek nevezessék.

Királyság pusztának Csongrád megyében szintén érdekes története van. A pusztát Békés megyéhez tartozott a XV. században, és akkor Zeleméres név alatt a Maróthy család bírta. Azonban rossz szomszédja volt horogszegi Szilágyi Mihályban, ki Zelemérest elpusztítván, a lakosokat arra kényszeríté, hogy elhordván mindenüket, falujokat egy oda nem messze eső helyen építsék fel újra. Megparancsolta egyszersmind, hogy ez új telepüket ne merészeljék Zelemerésnek elnevezni, hanem Királyság legyen a neve. A Maróthyak nem merték beperelni a hatalmas kényurat, és azért csak az ő halála után került az ügy Mátyás király igazságos elintézése alá. Zeleméres név azonban mégis eltűnt, fenmaradván mai napig a pusztának Királyság elnevezése.

A mosonymegyei Bánfalva (németül Apetlan) hajdani neve volt: Vitézfölde, mely Róbert Károly idejében Sopron megyéhez tartozott. A király egy 1318. évi levele szerint azonban István bán (frater Nicolai bani de Mayad) a Fertő folyó mellett fekvő helységet erőhatalommal elfoglalta, és ez alkalommal Bánfalvának elnevezte. Pár év múlva, a király a birtokot eredeti tulajdonosainak visszaadatni rendelé, de a Bánfalva név megmaradt.¹⁾

Hivatkozhatnám még Tata város elnevezésére, melyről IV. Béla király 1263. évi megerősítő levelében mondja, hogy már Szent István e helyet Deodatusan severinói grófnak, ki őt a keresztviz fölött tartotta, és a kereszttyénség terjesztésében nagyon buzgólkodott, más nagy birtokokkal együtt adományozta, és azt Deodot emlékére Tatának nevezte.²⁾ Az előadás azonban legendászerű, és azon hiányban szenved, hogy nem közli Tatának az adományozás előtti nevét.

Egészen más forrásból származó, és más czélokra, elérni

¹⁾ Vitézfölde Keych és Tord falu közt a Fertő folyó mellett feküdt. Az erőszakos foglalásért Nicolaus filius Lamperti és Mike filius Nicolai nobilis de Keych servientes magistri Pauli filii Simonis et Bartholomaei filii Michaelis panaszt emeltek a királynál, ki őket birtokaikba visszahelyeztetni rendelé, és erről 1324. évben kiváltságlevelet is adott ki.

²⁾ Fejér IV. 3. k. 104. 105. lap.

kivánó volt azon önkény, mely a jelen századbeli ötvenes évek kezdetén feltűnedezett. A helynevek valóságos torturán hajtattak keresztül; faragesáltak rajtuk, átkeresztelték, bérálták, fordítgatták szüntelen, hol közbotrány, hol közneveltség előidézésére. Mind ez részint azért történt, hogy a bevándorolt idegen tisztviselők raja szájaize szerint mondhatta ki a hazai helyneveket, részint, hogy az ország különleges típusát ezzel is kivetköztessék minőségéből.

Volt idő, midőn felsőbb helyről parancsolták, hogy Szászváros ezentúl mindig csak Broz-nak nevezessék, és hasonló törekvés sugalta, hogy déli Tirolban is az olasz helynevek helyébe németeket octroyáltak, remélvén, hogy ez által a germanizálás előmozdítottatik.

Az orosz kormánynak a lengyel nemzet kiirtására czélzó eszközeihez tartozott az is, hogy a lengyel helyneveket a hatvanas években oroszra fordíttatá, és hasonlókép járt el a porosz kormány még csak néhány hónappal azelőtt (1878.) midőn Posenben a lengyel helyneveket eltörölvén, azokat németekkel pótolta.

A külföldiek többnyire városaink idegen neveit használták, nem azokat, melyeket a magyar nemzet adott. Így volt ez a legrégibb korban is, a mint például Ottokár király is mindig Preszburch, Altenburg, Misenburch-ról stb. szól. Csak 1848. évben történt egy kísérlet, a magyar helyneveket még más nyelvű irodalmi munkálatokban is megtartani, és így az egyszerűség mellett azon egyenjogúságnak is szolgálni, mely különben mindenütt el van fogadva. Ez a közérzületnek, egy spontán kifejezése volt, mely a későbbi csatazajban elnémult. Midőn az 1872. évi törvényhozás Budát, Pestet, Ó-Budát és a Margitszigetet fővárossá egyesítette, és azt Budapestnek elnevezte, a kormány utasítása oda szólt, hogy a főváros e neve minden nyelven ugyan az legyen, mi által minden esetre egy helyes eszmének adott kifejezést.

A legritkább esetek közé tartozik bizonyosan az, midőn valamely község századok óta viselt nevét megváltoztatni kívánja, mint azt Wagendrűszel szepesmegyei város tette, mely 1878. évben (február hóban) miniszteri engedély mellett Merénv nevet vett fel.

A helynevek minden nemzetnél annak szellemi tulajdon-ságának egy részét képezik, és azért ezekhez jó és balsorsban ragaszkodik; e ragaszkodás egyszersmind a népek mozgalmainak nagy becsű ösvénymutatója lesz. Julius Cäsar idejében Brittanía lakosai közül azon törzsek, melyek a Themze torkolatja körül éltek, — és Cäsar csak azokat ismeri — belga eredetűek voltak. Ezek elődjai még nem rég ideje elfoglalták a szigetet, elűzték a lakókat a tengerparttól, és új gyarmataikat elnevezték ősi származási honuk tartományai szerint.¹⁾

Vajjon azon európai népek, melyek Amerikát benépesítették, másképp cselekedtek-e? Egy tekintet a térképre mutatja, hogy a gyarmatosokkal együtt az európai helynevek is átvándoroltak az oceanon, és az új continensen Európának majdnem minden nevezetesebb városa vagy tartománya van képviselve új kiadásban. Az amerikai új nemű elnevezések rendszeresen a gyarmatosok származására mutatnak, ámbár nem mindig, mert ha ott Carthago, Athen, Ninive, Babylon, Palmyra neveket találunk, nem lehet kétség, hogy ily esetekben csak classicae reminiscenciák szerepelnek.

Midőn a múlt század közepén a Maros és Tisza-menti határörvidék feloszlatott, sokan a volt határörök közül a polgárosított tartományban nem akartak megtelepedni, és így Tekeli és Horvát szerb kapitányoknak sikerült több ezer családot arra bírni, hogy Oroszországba kivándoroljanak. Ott a kivándorlók Új-Szerbia, és Szent Erzsébet (Jekaterinoszlav?) kormányzóságot megnépesíték, és Magyarországból a Pécska, Csongrád, Csanád, Kamenitz, Vukovár, Marlonos, Kanisa, Zenta, Becse, Földvár, Mosorin, Szent-Tamás, Zombor, Szuboticza (Szabadka,) Varasdin, Glogovác, Nagylak, Semlak, Versecz, Kovin, Pancsova, Szemlin, Szlankamen stb. helyneveket vivén magukkal, azokat ottani telepekre ruházták át.

De az amerikai telepítők, kik régi hazájuk helyneveit a dús növényzetű, és a természet nagyszerűségében pompázó új világ szűz földjére átvitték, szomorúan ellentétes társakat találtak a lengyelekben, kiket az orosz kényuralom Sziberia

¹⁾ Cäsar II. 3. v. 12. és utána Lingard: Angolország története I. köt. 8. 9. lap.

dermesztő éghajlatába küldött, egy nyomoruságos, jövődől nélküli élet súlyát viselendők. Hazafiságuk ez áldozatai, ha Siewiakowo rettentő telét enyhébbé teendők az erdőben, hol a legfagyasztóbb hidegben is dolgoztak, gunyhókat maguknak építettek, és a gunyhók közt a havon keresztül csapásokat készítettek, e csapásokat Varsó utcáiról nevezék el, bár a szegény lengyelek telepe inkább a grönlandi eszkimokéhoz volt hasonló. Ők ebben is találtak vigaszt, és úgy hitték tán, hogy a Lares et Penates követik őket vigasz nélküli elhagyatottságukba.

Körjáratomban az analógiák keresésében visszatérek az ó-korhoz, és felemlítem Zoroaster követőit, kik, mint gyarmatosok éjszaki Indiából jöttek, ők egy ideig azzal a néppel laktak együtt, melynek szent énekei a Vedában vannak fentarva. Szakadás következtében be, Zoroaster hívei nyugat felé Arachosiába és Perzsiába vándoroltak. Vándorlásuk alatt ugyan azt tettek, a mit a görögök tettek új gyarmatok alapításánál vagy az amerikaiak új városok építésénél: az új városoknak t. i. és a folyóknak, melyek partjain letelepedtek, a nekik ismeretes városok és folyók neveit adták, hogy ez által régi hazájuk vidékeire emlékeztessenek.

Ez így lévén, fel lehet-e tenni, hogy a magyarok másképp jártak el költözködsük alatt Ázsiából Európába, és különösen akkor, midőn mostani hazájukat véglegesen megszállták? Lehet-e feltenni, hogy nagy számú hazai helyneveink közt az ázsiai származás (értem nem csak a nyelvyagot, hanem a kész helynevi individualitást) teljesen kiveszett volna? Igaz, a magyarok, nem voltak városépítő nép, történetük első századaiban, és a jelen hazájukban előtalált városoknak jóformán meghagyták régi neveiket; de ez nem állhat azon ezernyi szállásokról, melyekből csakhamar a községek kifejlődtek, és melyek sűrűen lepték el az ország legtöbb vidékét. Mind e szállások rögtön megváltoztatták az ország phisiognomiáját és miután őseink, legrégebb okleveleink tanúsága szerint magyar helyneveket adtak lakó helyeiknek, valóban bámulni kell azt a nemzetiségi erőt, mely a maga típusát oly rögtön és oly általánosan adhatta az új hazának. Nincs kétség, hogy ez időben számtalan ázsiai helynév jött közforgalomba, és hogy mai

napság is élnek köztünk olyanok, melyekben a keleti emléket, vagy a költözködés alatti elsajátítást joggal föl lehet tenni.

Tudományos biztossággal azonban azt kimutatni, majdnem oly nehéz dolog, mint egy Orsovánál merített pohár dunai vízben, kimutatni azt, hogy mennyi van benne a Vág, Tisza vagy Garam vizéből, vagy micsoda hegyeken bugyogtak fel e viz forrásai. Századok hosszú sora választ el minket azon korszaktól, melyben a magyar honfoglalók nyelvük jellegét írták először a hon képére, — emlékeink jóval későbbi korból származnak. Az angolok e részben is szerencsésebbek, mert a Domsday hiteles bizonyossága szerint nem csak az tűnik ki, hogy Angolország népessége a II-dik századig rabszolgasági állapotban volt, hanem a régi topographiai elnevezések egész kincstárát foglalja magában.

Hasonló, álladalmi tekintélyvel bíró könyvnek létezését mi csak a XIII. században tudjuk kimutatni, mely a jelenkori telekkönyvek helyét pótolta. Mily szerencse volna az a régi magyar földrajzra nézve, és a helynevek magyarázója számára ha legalább e korból maradtak volna reánk a telekkönyvek, vagy mint akkor nevezték, regestumok. IV. Béla király, midőn 1254. évben a Nógrádmegyében fekvő Szerdahely adománylevelét kiállítja, világosan hivatkozik arra, hogy e birtokot az illetőnek ugyanazon határokkal adományozza, mint, melyek a királyi regestrumban bővebben leírvák. (Sicut in nostro regesto plenius continentur.)¹⁾ Ezen regestrum a nemesi kiváltság igazolására is szolgált, mert ugyan e király 1266. évben Gergely fiát Mártont és testvérét igazi nemesül elismeri, »mikép a mi már régen készült általunk több ízben megerősített regestrumunkban feljegyezve találjuk.« E helyen a Draskóczi és Kraszneczi családról van szó, de egy mindjárt következő oklevélben a király már ismét a fennebbi modorban a regestrumra hivatkozik, ott is Drask és Mikula nevű egyének nemességét elismervén. Hasonló bizonyításra szolgált a regestrum ugyan ez évben Vahod fiai javára, és itt is a regestrum régisége kiemeltetik.²⁾ Ez tehát a tatárjárásban el nem pusztult.

¹⁾ Fejér IV. 2. k. 234. lap.

²⁾ Fejér IV. 3. köt. 338. és 382. lap.

IV. Béla király okleveleiben gyakran fájjalja azt a pusztítást, melyet a tatárjárás Magyarországon okozott, és élte legutolsó éveiben tett adományozásai alkalmával is, — mintegy 30 évvel a nagy országos catastropha után, — még mindig rozeg e fájdalmas hír királyi keblében. Nem egyszer mondja ily alkalommal, hogy Magyarország az előtt népes, és sűrű lakosságú volt, most pedig pusztasággá vált, a miért is a világ minden részéből részint földmivelőket, részint harczképes, vitéz embereket hívott meg, az üres vidékek benépesítésére. A mit a király sok népességű országnak tartott, azt ő a tatárjárás előtti jobb állapotokra való tekintettel tehetette, és a jelenkori nemzedék fogalmának a sűrű népességről nem fog nagyon megfelelni, de azt bátran állithatni, hogy a XIII—XV. században az ország népessége általában számosabb volt, mint azt közönségesen fölteni szoktuk. E korszakban a mainap ismeretes községek nagyobbára már mind meg voltak, de volt számtalan oly község is, kivált az ország déli részein, melyeket a háboruk vihara elsöpört, és soha többé fel nem épültek. Ez csak így magyarázható, ha fölteszszük, hogy e sok község egyenkint kisebb volt, mint rendszeren egy mai korú falu, mert különben nem lehet érteni, mikép fértek el egymás mellett. E telepítési és megszállási rendszer szükségkép azt hozta magával, hogy a lakosok már korán a hon minden talpalatnyi földét, annak tulajdonságait ismerték, és miután a külterméssel sűrűen érintkeztek, a földrajzi tárgyakat el is nevezték. Előfordulnak ugyan esetek, midőn csermelyek, völgyek, sziklák stb. névtelensége említettetik a határjárásokban (például: intrat in quendam parvum rivulum, — ad parvam vallem, — ad quendam magnum lapidem) vagy tulajdon topographiai név nem létezésén, csak bérez, halom, fok, erdő stb. általános kifejezés használtatik, de ez esetek épen az ország azon részeiben találhatók, melyek, mint Liptó, Zólyom, vagy Horvátország némely vidékei akkor a legkevesebbé népes tartományok közé tartoztak.¹⁾

A társadalmi élet kezdetén, és annak magasabb fokozatu fejlődésén ugyan azon jelenségeket találjuk, és így a megszállás, a lakfoglalás története bizonyos körben forog, mert vajjon

¹⁾ Lásd Fejér V. 2. köt. 281. lap.

ki ne tudná, hogy Lombardiában a minimalis községek nagy száma ez ország magas műveltségének következménye? Hasonló okok, hasonló eredményeket szülnek, és így Németországban a magyarországi viszonyokat újra találjuk, ha azokat ott két-három századdal korábban keressük, mintsem azok nálunk feltűnedeznek. Ha mi a Westerwaldban 6—9 házból álló és 40—50 lakossal bíró, azonban oly sűrűen egymás közelébe épített falvakat találunk, hogy azokból legalább egy tucat egyetlen plébániával tud megelégedni, akkor meg lehet érteni a régi írók némely meglepő jelentéseit, mint midőn például Hermannus Contractus azt beszéli, hogy 875. július 3-án Ascabrunno (ma Eschborn) falu Niddagau kerületben rögtöni zivatar és záporosó által oly annyira elpusztult, hogy sem a falu sem a lakóinak nyoma többé nem találtatott. Sok apró falu beolvadása kisebb számu nagyobb községekbe rendszeresen csak külső események hatalma által eszközöltetik, nem pedig a lakosok tervszerű önkénytelen eljárásával. Csaknem mindennütt, hol a régi majorságok, nagyobb de egymástól távolabb fekvő községekké olvadtak össze, a történet vagy hagyomány számosabb, megszűnt falvakra utal, melyekről többnyire kimutatható, hogy a középkori öklöjognak, vagy a pórlázadásnak, vagy a harmincz évi háborunak estek áldozatúl, sőt egyes esetekben a pestis vagy más ragályos betegség is gázolt keresztül a vidéken. A lakók bizonyára még mai napig sem egyesültek volna szabad akarathól nagyobb községekké, és csak az események hatalma kényszeríté őket arra,¹⁾ a mi a közjó érdekében ohajtandó volt.

Nálunk kivált az Alföldön ismétlődik a történet e tana. Itt a török korszak számtalan falut pusztítván el, egy nagyobb hadjárat után elbujdosott lakosság ritkán mert visszaköltözni, mert megfogyott állapotjában, és elhagyatottságában mindig ki lévén téve az egyes portyázó csapatok rablásainak és önkényének, ösztönszerűleg vonult az inkább megkimélt, jobban megvédhető nagyobb helységekre, és azok terjedéséhez, népességének gyarapításához mind jobban hozzájárult. Sok régi lakhely ily módon községi minőségét örökre elveszté, egyedüli

¹⁾ Riehl: Die bürgerliche Gesellschaft I. 62. lap.

emlékét, helynevét már ma tanyákra vagy majorságra örökítvén át. Nagy-Körös városa ily módon Besnyő, Csév, Kakucs, Lajos, Hartján, Kara, Mizse, Pákony, Nyársapát, Pótharasztya, és Vátya területével és lakosságával gyarapodott, — így fejlődtek Kecskemét, Szeged, Debreczen és mások.

A mit itt a háborus idő vaskeze művelt, azt a múlt században a bécsi kormány tette, midőn a katonai határörvidéket szervezte, és a midőn hadi- és közbiztossági czélokból a kisebb falvakat, többnyire az országút mentén összpontosította. A horvát határon 3, 4, 5, házból álló falvak léteztek, egy plébániai kerület 10 vagy 15 faluból állt, melyek összesen is alig birtak 100—120 házzal.¹⁾ Az ily összpontosítás által, sok a községi életből származó helynév lesz szabaddá, és marad fenn fejtegetésre későbbi kutatók számára, — hadd kíséreljék meg annak idején a multat rekonstruálni!

Doré, midőn geniális rajzaival a bibliát illusztrálja, az ó-testamentomi alakokat arabs öltözetben mutatja be nekünk, mert az arab erkölcsök és szokások conservativismusára számítván, föltette, hogy a próféták korszakában a beduinok ruházata volt általános szokásban Syriában és a szomszéd tartományokban. Ugyan ily meggyőződés által vezéreltetve tanítja Ipolyi Arnold, hogy ha hazai városaink keletkezéséről kellő fogalmat szereznünk akarunk, tekintsük az amerikai őserdők munkásait, tekintsük a régi német gyarmatok telepeit, felső magyarországi bánya városaink környékén, melyek kétségkívül a XII. és XIII. század műveltségi állapotát most is megőrizték. Az általuk kiirtott és kipusztított erdők helyén, a fensikon és hegyhátak lejtőin állanak helységeik, mértföldnyi hosszúságban elnyulva, házaik még az eredeti alakban több helyütt fatörzsekből is az amerikai block-házaihoz hasonlóan építve, melyekben marhájukkal, barmaikkal együtt, vagy csak egy más fölött egy fedél alatt laknak. A ház körül szeltében és hosszában áll egész birtokuk, szántóföldjük és rétjük, legelőjük és erdejük. Kétségtelenül ugy, mint midőn az erdőt kiirtva itt először megtelepedtek volt.²⁾

¹⁾ Századok 1876. évi folyam 155. lap.

²⁾ Ipolyi: Besztercebánya városa műveltségtörténeti vázlata 8. lap, és Századok 1874. év 532. lap.

Valamint a természettudományban lehet növényzeti földrajzról szólni, ugy a szemlélet tanúsítja, hogy bizonyos helynevi formák egyes vidékekben honosabbak, mint a másokban. Sáros vármegye szereti az *ó-t* hangoztató helyneveket, mint: Zboró, Tarnó, Krusló, Livó, Orló, Ardó, Klusó, Reso, Hrabko, Ossiko, Rencsicsó, Salgó, Csarnó, Hradiszko, Miraso stb. Vas és Zalamegye pedig a kemény hangzatú nevekkel bővelkedik, milyenek Dömölk, Vönöczk, Niczk, — továbbá Urbonak, Dobronak, Rátk, Rajk, Szajk, Kapornak, Rakonak, Szöpötk, Galambok, Szepetnek, stb. Az árnyék összetételű helynevek, mint Arnyékkajla, Hollófarárnyék, Tóárnyék, Herczegárnyék, Szeleárnyék, Kazár völgyárnyék stb. csak Heves és Nógrád megyében találhatók, — és ugy látszik, a köznép *e* szó értelmét már elszalasztá, — a Kézd helynév pedig Erdély határát el nem hagyja, ugy, mint a baraboj, mely csak ott ismeretes. Hasonlókép a herciniai tartományok csoportjának sajátosságához tartozik a Reuth, Gereuth, vagy Rode helynevek gyakori feltűnése. De vannak olyan nevek is, melyek az ország majd minden vidékén nagy számmal fordulnak elő, és a Pojana, Magura, Dumbrava, Szelistye stb. nevek majdnem oly számosak, hogy azok közt eligazodni csaknem annyi óvatosságot kíván meg, mint a pusztában el nem tévedni.

Bajorországnak a Dunához délre első részét, a Lech folyó két aránytalan nagyságu részre osztja, és midőn nem képez politikai határt, igen ólénk választó vonalt képez két néptörzs közt, mely mindkettő német. Itt érintkezik ugyanis a sváb és a bajor-osztrák szójárás. A Lech bal partján erősen háromnegyed része a helyneveknek — »ingen« szótaggal végződik, mely a sváb helynevek oly annyira jellemző képzője, hogy Svábország közepén majdnem komikus egyeduralmat gyakorol. Kapunk itt tehát Göggingen, Bobingen, Inningen stb. helyneveket. De mihelyest a Lech jobb partjára átlépünk, vége az »ingen« képzőknek, és a helynevek képzője rögtön »ing« szótagra változik, és a többiek közt hasonlókép tulsúlylyal bir. A Meering, Statzling, Derching stb. a bajorosztrák helynévi jelleget hordják magukon. Az »ing« tagra végződő helynevek, noha ritkábban, a Dunához délre fekvő egész Ausztrián át a magyar határig huzódnak; a folyó másik oldalán a

sváb »ingen« képző Würtenbergen és Badenen át az Elszaszsig előhatol, és csak Lotharingia keleti határán, és Freiburg körül fogy el. ¹⁾

Az -itz végtagu helynevek leginkább Poroszországban teremnek, (Liegnitz, Strelitz, Schweinitz, Dölitz, Amtitz, Jasenitz, stb.) és Szászországban (Pillnitz, Chemnitz, Rochlitz, Kolditz, stb.) — ezek a régi vendek nyomait jelölik a már teljesen elnémetesített birodalomban.

Történeti forrásaink több példát szolgáltatnak arra, hogy a helységeknek adott nevek jogbiztosító erővel birtak, vagy legalább jogkövetkezményekre alkalmas fegyvernek tartattak. Igy midőn István ifj. magyar király, mint már említettem — 1266. évben Parabuch grófnak Krassó, Temes, Csanád és Arad megyében jószágokat adományoz, és egyúttal rendelé, hogy eddigi neveik eltöröltetvén, azok jövőre egyaránt Parabuch nevet nyerjenek, tettét azzal indokolja, ne hogy bár mikor és mi ürügy alatt az adományozás megtámadtathassék. A széplaki benzés apátság főnöke is Abaujmegyében a jászói prépostsághoz tartozó Zsup, máskép Apáti, (ma Zsup-Apáti) nevű birtokát 1286. évben pör útján maga részére kereste, — jogcímül a pör megindítására a helység nevét használta; azonban az apát pörvesztes lett, és a birtok a jászói prépostnak íteltetett oda, ki jogát nem a névből, hanem oklevelekből igazolta. ²⁾

Azon kérdésre, vajjon a helyneveket mi féle eszmekör szülte a civilizált államokban, a tapasztalás következőleg felel:

Elvont eszméket kifejező szavak nem használtatnak helynevekül. E szabály kivált nálunk igen ritka kivételeket szenved, és ezekről is el lehet mondani, hogy azok fölülről hozattak forgalomba, és a nép azok létre hozatalában ártatlan. Az igazi népdal is megőrzi költői jellegét a költészet világában, és a nép eredetiségét jobban tükrözi vissza, mint a műköltészet, még akkor is, ha a népdal, mint a helynév eredeti alakját már nem ismerjük. Népdal és helynevek, abban is hasonlóak, hogy legtávolabb népeknél lehet analógiákat találni. — Elmondtam

¹⁾ Riehl W. H.: Land und Leute. 1861. Stuttgart. 257. 258. lap.

²⁾ Fuxhofer: Monasteriologia I. 248. lap.

febbebb, mi módon nyerte a Báthoryak egyik vára a Hűség nevet, de találunk Poroszországban és Ausztriában Freiheit nevű helységeket is, a Németországi Harz hegységben Unart nevű vidéket, Krassómegyében Königsgnad falut, és a német birodalomban Freundschaft, Nachbarschaft, Ehre des Landes, Friedrich der Grosse, Blüchers Vorwärts, az ilyenek mindenütt igen ritkák, sőt még az olyanok is, melyek, mint Holdvilág (erdélyi Segesvár környékén) és Morgenröthe (másképp Zsjár, Szepesmegegyében) Vogelsang, Blumenschein, Mondschein, Glockenklang, Világos, Verőfény (hajdan Bács és Somogy megyében) Fényes a fizikai világ testetlen jelenségeinek megnevezésére használtatnak. Ezek már a nyelvérzék beteges tévelygésére és elfajzására mutatnak, ¹⁾ és az ily nevek csak akkor fogadtatnak el jó indulattal, midőn valóban világtörténelmi jelentőséggel lépnek fel, mint midőn Diaz Bertalan Dél-Afrika csucsát a szenvedett viharokért »Minden — aggodalom — foká«-nak nevezte, melyet azonban II. János portugál király Jóremény-fokára keresztelt át, mert bizton remélte, hogy a tengeri ut Kelet-Indiába fel van találva.

A leggyakoribb és legtermészetesebb forrását a lakóhelyek elnevezésére szolgáltatta maga az illető telep természetes fekvése, és azért a Bodzás, Erdős, Gyertyános, Iharos, Tölgyes, Kövesd, Tóhát, Komlós, Fehérhegy, Dinyés, Árpás, Egres, Foktő, Árokajja, Püzes, Gubaes, Almás, Körtvélyes, Bükösd, Bukovina, stb. eredeti népies származás jellegével bírnak.

Közel járnak ide azon helynevek, melyek állatok elnevezését adják vissza, milyenek: Ártánd, Tinód, Sárkány, Farkasd, Hódos, Oroszlános, Medves, Kecsköd, Lovas, Disznód, Kigyós, Ebed, Agárd, Rákos, Rákosd, Békás, Szarvas, Hörcsök, vagy madaraktól: Fecskés, Kerecsend, Galambod, Varjas, Sasd, Hollós, Seregélyes, Harkály, Verebély, Libád, Ludas, Kakasd, Szárcsás, Ölyved, Keselyős.

De a vizi lakók is hozzájárulnak helyneveink tárához, és e névcsoporthoz egyúttal fölleveníti némely vidék régibb jellegét, mely előhaladt művelődési viszonyoknál fogva azóta meg-

¹⁾ Förstemann: Die deutschen Ortsnamen 208. 209. l.

változott. Komárom vidékének hely- és családnév-készlete kétségtelenné teszi, hogy itt már a legrégebb időben is halásznép lakott. Legyen itt említve a jelenleg is létező *Keszeg*-falva Csallóközben, Komárom mellett, Tany falu Csallóköz déli részében, Haresás és Gadócz puszták a Vág-Dunán túl, a város határában, mely helyek a legrégebb oklevelekben is említettnek; ezenkívül a város legrégebb jegyzőkönyvében, mely az 1587—1680. éveket foglalja magában, halászatot jelező családnevekre akadunk, melyek közül többen jelenleg is Komáromban, vagy közvetlen szomszédságában birtokos családokra vonatkoznak, például a Halász, Csukás, Viza, Gadócz, Kárász, Czompó és Keszeg családnevek.

Természetes, hogy e névcsoporthoz az ország más vidékein is gazdagon van képviselve, és nem fogunk tévedni, ha állítjuk, hogy a hol Vizafogó, Halas, Ribar, Ribnik, Kecsege, Süllő, Csertán, Kárász, helynevekkel találkozunk, ott a halászzal foglalkozó népség lakott.

Hasonló régiségűek a patronym helynevek, azok, melyek személynevektől származnak; és miután a családnevek később keletkeztek, meg kell különböztetni azokat, melyek lételüket az utóbbiaktól vették. Régi okleveleink, és különösen a Zichy-Codex bizonyítják, hogy ősünk a keresztnév választásánál nem mindig oly aggályos módon ragaszkodtak a naptári szentek neveihez, a mit tudván, sok helynév előttünk világosabb értelmet nyerend, mely különben megfejtethetlenné látszott. Az ilyen keresztnév- és családnevekben, mint Grimm is mondja, homályba borult névnevek is újra előkerülnek, mire a sok közül nálunk az Uz és Uzon családnév, az Uzd és Uzon helynevek adnak példát. A XIV. században nálunk az örökösödési jog szélesebb alapokra fektetettvén, a helynevek sokszor a birtokjog legszigorubb kifejezésére szolgáltak, úgy hogy abban az illető földbirtokos család- és keresztnév, de egyúttal némelykor apja neve is teljesen viszhangzott. Így 1266. évben Szabó-Pál-földe, és 1391. Veres-Mihályfiháza Liptóban; 1322. évben találunk Biharmegyében Moys-paulia, és egy Ernefjastephan-paulia falut. A Kúnságban 1436. évben Mo-yafya-Istvánszállása, és Jamán-elek-szállása, — 1395. évben Csorbajánosszállása, Besemihályszállása nevű kún helységet.

Mátyás királynak 1459. évben Kanisay László és Miklós javára tett adomány levelében egész csoport ilyen helynév fordul elő, mint: Iványörgyfalva, Veresjánosfalva, Thoka-Dienesfalva, Thoka-Mihályfalva, Bothya-Mártonfalva, Pribil-Jakabfalva, Nilespéterfalva. Mindezen helységek hajdan Temes megyében léteztek, de már a XVI. században nyomtalanul eltűntek. Krassóvármegye szélén létezett Halmágykenézháza.

Tekintélyes, és híres embereknek a helynévben emléket állítani, Magyarországon nem nagyon divatos (Kossuthfalva, Schnellersruhe stb.) Németországban már szokásosabb dolog, mely azonban Éjszak-Amerikában egész nagyszerűséggel kifejlődött. A Jeffersonvilles, és Madisonvilles nevek mellett, Washington 169-szer, Jackson tábornok 132-szer fordul elő a helynevekben. ¹⁾

Midőn a polgári foglalkozás, az ipari tevékenység súlyt kezdett nyerni a társadalomban, a jelenség is sajátosságát kölcsönözte a helységkeresztelésnek. Az ipar sokasága és sokfélesége valamely nép művelődéséről tesz tanúságot. Bizonyos mesterségek egyes családokban kiváló gyakorlatban voltak, és nemzedékről-nemzedékre mentek örökségbe. Ha újabb korban a művész, — és matematikai családok, kiket minden művelt ember ismer, az értelmi fejlődés magaslatát jelölik, a régibb, egyszerűbb mesterségek inkább csak elterjedésük által keltettek figyelmet. Az olyan család, mely mesterségének gyakorlatában jeleskedett, midőn számra is annyira gyarapodott, hogy középkori fogalomnak megfelelő falu népségét megközelítette mesterségéről a falura vitte át nevét. Morvaországban például Črtoryje, Čartoryje faluban Ollmütz mellett, a runák irói (črty) laktak, Kladeruby faluban Oláh Meserics mellett favágó és faáruló jobbágyok, Bilany faluban Kremsier mellett vászonfehérítők, Stifary, németül Schiltern faluban a paizsgyártók, Brtnice, Pirnitz faluban Iglau mellett méhészek. Hasonlóképp Csehországban Mečire faluban kardcsiszárok, Bečvary-ban bodnárok laktak. ²⁾ Így keletkezhetek Magyarországon is a Gerencsér, Kürtös, Esztergály, Nyerges, Kaszaliáza, sőt ezek-

¹⁾ Times. 1864. év márczius 26-ki száma.

²⁾ Dudík: Mährens allgemeine Geschichte I. 377. 378. lap.

hez is kétely fér. Az ilyen helyneveknek nálunk feltűnőleg kevés a száma, ha azokat, kiveszszük melyek bányaművelésre vonatkoznak. E helyett azonban vannak helyneveink, melyek a királyi udvartartáshoz szükséges szolgálmányok minőségéből vették eredetüket. Mennyi történetű becsű adat rejlik azokban mutatja a következő teljességre igényt nem tartó összeállítás:

Szakácsi, somogy megyei faluban, és a szomszéd Nemesvid mezővárosban, királyi szakácsok laktak. Ilyenek léteznek még 1330. évben is Téés és Thóti faluban, Somogy- és Zala megyében.

Nyulas. E helynév valami királyi cselédekre vonatkozik. IV. László király által több ízben említettnek leporarii, vagy leporiferi nostri; 1278. évben volt Heem Comos lepiferorum. Más alkalommal az ilyen udvari jobbágyokat nemesi rangra emelték. ¹⁾

Madar, falu Komárom megyében a vele egykor határos Mercse faluval, királyi madarászok tanyája volt. De a szepeségi madarászok (draucarii) is Drautz vagy Dravetz falura hagyományozták nevüket.

Solymárt, Buda közelében, Paur Iván nézete szerint, ²⁾ Mátyás király az ő udvari solymárai számára építtette, a mi téves, mert a falut már 1266. évben (akkor még predium) Nána gróf a margitszigeti apáczáknak adományozta. A névszarmazás azonban nem veszt valószínűségében, mert Solmár még korábban valóban királyi birtok volt. ³⁾ Halla nyitramegyei faluban szintén laktak királyi solymárok, — ezekről már IV. László tesz említést 1275. évben, de foglalkozásuk nem nyert kifejezést a helynévben.

Az Érd melletti erdőben az ugynevezett *Kutyavár* látható romokban; erről is azt állítják, hogy Mátyás király vadász kutyáinak tanyája volt. ⁴⁾ IV. Béla király 1254. évben, és később mások is a vadászobek őrzésére rendelt cselédségről világosan szól, és pedig a szepes megyei Somogy falura vonat-

¹⁾ A nyulasokról lásd Fejér V. 1. 253. és 464. lap. VI. 2. köt. 351. XI. köt. 413. lap

²⁾ Hazánk I. köt. 15.

³⁾ Fejér IV. 3. 318. IV. 2. k. 360. lap.

⁴⁾ Vasárnapi Ujság, 1862. év. 46. sz.

kozással, melynek mai neve Schmegeu, vagy Szmizsány: Terram Sumugh in Scepus, emptam per ipsos (saxones) a Caniferis nostris super eandem terram Sumugh existentem. Hogy e helység közel esik Hunfálvához, — melyet Wagner Hundsdorfnak kíván írni, — megadja az utóbbinak is jelentőségét. ¹⁾

A Jászó melletti *Szekerés* falu lakóit a királyi oklevél 1255. évről így nevezi: curriferi regii de villa Zekerés, és ez világosítja a lakosság foglalkozását. Ma csak Szatmármegyében létezik két Szekerés nevű falu; az Abaujmegeit az idők vihara elsodorta. E királyi cselédekét még másutt is fogjuk találni.

IV. László király 1290. évben bizonyos Bakony-vidéki uraknak, hűségük jutalmazására földeket adományoz, többek közt terras, scutiferorum nostrorum *Nylas* vocatam. Miután a scutifer nem nyilast, hanem pajzshordót jelent, a helynév itt nem egészen találó. ²⁾ Valódi nyilasokról szól ugyan e király egy 1274. évi levelében, értjük a vasmegyei nyilasokról (ijászok) sagittarii, kiket hűtlenségükért, minden birtokuktól megfoszt, megtiltván egyszersmind nekik a visszatérést azokba. ³⁾ E sagittariustól ered a vasmegyei Alsó- és Felső-Lövőnek neve is, de a soproni, zalai és szabolcsi Lövők (Lövér) eredete is hasonló. A mosonymegyei *Nyulas* m. város neve hamis czéget mutat fel, mert helyesebben Nyilasnak volna nevezendő, miután eredetileg besenyő telep, és terra sagittariorum volt. Hevesmegyében 1261-ben Ménesítő nevű hely említetik, mely ugy látszik, azonos a ma is Solymos falu területén ismeretes Ménes-itató nevű vízfolyással. Ez a Ménesi tó Szent László idejében a csikósok (conditionarii scilicet custodes equorum) tanyája volt. Közel ide létezett már akkor Lovastelek is. ⁴⁾

Körös várának tömlőczőrei külön faluban laktak — foglalkozásuk minősége az utóbbinak nevet adott, és 1222. évben a király azt elég világosan mondja, midőn Custodes Castri regii Kyrisiensis de villa *Temlechou* említ.

¹⁾ A szepesi prépostnak is voltak a XIII. században peczérei, caniferi. (Katona VII. köt. 976. l.) De Caniferis intézkedik II. András király in Decreto c. 15.

²⁾ M. Tört. Tár. II. 178. lap.

³⁾ Árpádkori Uj Okm. Tár. XII. 111. lap.

⁴⁾ Fejér IV. 3. k. 39. lap.

Az élet vidorabb oldalát mutatják az *Igricz* helynevek.

A zalamegyei Igricze falut már Szent-István 1019. évben adományozta a zalavári apátságnak, ¹⁾ ki azt még 1252. évben bírta. ²⁾ De ugyan e korban, és pedig 1251. évben említetnek Jocularores regii de villa Igrich Zalavármegyében, — meg vannak tehát a királyi udvaroncok közt a jongleur-ök is (jocularores), kiknek fentartására bizonyos földek voltak rendelve. Paur Iván, ki e tárgyról érdekes czikket írt, ³⁾ azt mondja, hogy az illir Igracs a. m. Spieler, Tänzer, a szerb Igracz a. m. Spassmacher stb. még is az igricz szónak szűkebb nemű mulattató értelmet ad, és benne dalkokokat, troubadourokat lát. Bartalus István az értelmezést elfogadja, hanem azon véleményen van, hogy az igricz szó nem szláv, hanem ázsiai, és a magyarral rokon eredetű. ⁴⁾ Bár mint legyen, tény az, hogy a zalai Igricz a királyi jocularorok földje volt, a mint ezt III. Endre király 1292. évben újra is mondja, az alkalommal, a midőn a kérdéses földet Doroszló mesternek adományozza.

Ki fogja azt felvilágosítani, vajjon Igricz falu lakosai jongleurökké képeztettek-e ki, vagy a kellő ügyességgel bíró, másunnan származó jongleurök Igriczre telepítették-e? és vajjon a borsodmegyei Igriczi, és dobokamegyei Igricze hasonló rendeltetéssel birt-e? Az utóbbi legalább még a XIV. században is királyi birtok volt. Hátra vannak még a mosárok, szántóföldek és patakok Szabolcs, Jász-Kúnság és Szepesmegyében, melyek, mi okért viselik az Igricz nevet, rejtély. Krassóban is a XV. században három Igrici létezett.

Meglepő jelenség, hogy vannak helynevek megfelelő helyek nélkül. Már fennebb szóltam Sicambria és Potentiana városokról, melyek tulajdonkép nem is léteztek. A hagyományok ezekről azonban oly élénken tartották fenn magukat,

¹⁾ Fejér I. 306. lap.

²⁾ Fejér IV. 2. köt. 154. 155. lap. Miután azonban IV. Béla király szintén 1252. évben a királyi jongleurök földjeit határokkal elkülönítette, világos, hogy sem a zalavári apátság, sem a király nem bírta egész Igricz falut. (Árp. Uj Okm. Tár. VII. 329. lap.)

³⁾ Hazánk. Szerkesztő Török János, I. köt. 14—22. lap.

⁴⁾ Budapesti Szemle XX. köt. 400. lap.

hogy a történetírásba át mentek, és a nemzet, — mint valamely álomkóros — a valót az álomtól meg sem tudta különböztetni. A regevilág, és a nép humora azonban még más helyneveket is emelt fölszínre, és jó kedvében azokhoz általánosán értett fogalmakat kapcsol. Németországban pl. szerte tudják, mi az a Krähwinkel, Schilda, Hirschau, Buxtehude, Trippstrill; — tudják, mily élet van a Schlaraffenlandban; és e helyeket és tartományokat senki sem keresendi a térképen. A magyarnál az operencia, az operenczi tenger jár közel ez eszmekörhöz; eredetét, jelentését még mai napig nem fejtegette meg senki, — lehet költött név, lehet valami ázsiai név- emlék, idők hosszú során át felismerhetlenné lett alakban. ¹⁾

Létezett még sok királyi jobbágy, a kiknek különleges szolgálománya a helynévben nem talált kifejezést. Ilyenek a nyergestartók pestmegyei Pátyon és féhérmegyei Föl-Doboson (1269.) A királyi heroldok (proclamatores) Zadafeldén és Ilyeföldén Gömörmegyében (1264), a kir. hálövetők nyitramegyei Ságbon (1256) ²⁾, a királynéi kerekgyártók (plastrarii) somogymegyei Acsádon (1284), a madarászok és peczerek baranyamegyei Nyáradon (1235), és Mercse komárommegyei faluban, mely szintén madarászok tanyája volt, a kir. íjkészítők, paratores arcuum nostrorum, Csanád m.-ben (1266), a kir. ötvösök hevesmegyei Kerékudvar és Tynkod faluban, (1239), a gyümölcsadók (bacciferi vagy bacciniferi) Radován faluban Komárommegyében, és Dethér faluban Gömörmegyében (1267. 1275.), mely utóbbiak IV. Béla által vitézségükért nemesi rangra emeltettek ³⁾ a pohárnokok (pincernae vagy bucharii) esztergommegyei Sárkány és baranyamegyei Varsányon (1247. 1284), a királynéi bélyegzők — biloci — Sikár faluban Györmegyében (1279) ⁴⁾ a szőlőadók györmegyei But-

¹⁾ E névről lásd Ipolyi: M. Mythologia 63. lap.

²⁾ Az oklevél szava retiatores regii kétségben hagy, vajjon itt hálókötőkről van-e szó, kiknek műve a halászatra szolgál, vagy a régi harcosok retiarius-okról, kik viadal közben ellenfelük fejére hálót vetettek.

³⁾ Mihály, Imre. fl. 1283. évben Comes agazonum et Bacciniferorum. (Árp. Uj Okmánytár IX. 380. l.)

⁴⁾ A bilochusokról lásd Ipolyi magyar mythológiáját 478. lap.

saagbon (1318), valamint Sümegh és Szomodor esztergommegyei faluban (1275.), a kovácsok Kesey és Vicza faluban (1232, 1261.), a szakácsok Urusey földön (1232), a vadászok Szent-Gálon, Csepelen, Németiben, stb. a solymárok esztergommegyei Bátorban (1283) és nyitrai Halla faluban stb. az agarászok Paks, Csonok, Haraszi, Radván és egyéb falvakban (1234.)

De már a királyi trombitások (buccinatores) vagy kürtösök ismét érvényesítik szakmájukat, és a sopronmegyei Kürthös-Megyer tőlük kapta melléknevét (1234.), míg ellenben az Ablanczon, Vas megyében lakó kürtösök, vagy trombitások a helynévképzésre befolyást nem gyakoroltak. Az országban oly gyakori Kovácsi és Szőlős nevű helységek egy része bizonyosan ilyen királyi szolgálományokkal hozható kapcsolatba.

IV. László király 1276. évben a nagyváradi káptalanak Szőlős nevű faluját adományozta, hogy udvarnokai harangozzanak és a templom számára viaszt olvasszanak. Az adomány értéke, és az adomány czélja közti különbséget tekintve, a modern társadalomban hölgyeinknek adott tüpénzt (Spennadelgeld) juttatja eszünkbe. Komárommegyében Vas és Zelebegh nevű területeken királyi szekerezők laktak (1273—1283.) és hasonlóképp a Garam folyó mentén Hort faluban (1261), — e királyi szolgák colnucarii vagy kolnucharii nevezettek, ¹⁾ a mi nem egyéb mint a szláv kolnik vagy kolnicár (?) = szekeres. Nevezetes, hogy mindezen helységek a föld színéről eltűntek. ²⁾

Végre legyenek még említve a királyi udvarnokok Noszlop faluban Valkóvármegyében, kikről egy 1264. évi oklevél mondja, hogy a királyi zászlót vinni szokták, — a fatálak (scutella) készítői, kik a Bakony közelében, nevezetesen Uzsaly pusztán tanyáztak (1266), és kik alkalmasint Isal faluban is

¹⁾ A Hazai Okmánytár VI. köt. 190. lapján közölik a terra Colnuchariorum-ra vonatkozó 1273. évi oklevél, — melyben alább e variáns fordul elő: terra Coturnichariorum. A kötetet berekesztő tartalommutatóban ennél fogva felsorolhatunk Colnuchiari, és Coturnichariusok mintha a királyi szolgák kétféle fajával volna dolgunk. Az utóbbi név azonban liiba. ²⁾ Fejér IV. 3 k. 54. l. Árpádkori Uj Okmányt. IX. 381. l.

üzték mesterségüket. (Veszprémmegyében.) Ismeretlenebb faja az udvari cselédeknek az, melyről 1247. év alatt olvassuk, hogy azok Szerencs mellett, zemplénumegyei Ond faluban laktak, — nevük: litiscarriferi. V. István király már valami Tamást is nevez, kinek ő a zempléni várhoz tartozó, Kengyelteleki nevű földeket adományoz. Ez a Tamás már Comes liciscariorum. Fejér György egy 1278. évi oklevéltöredéket közöl, mely szerint Kún László Heemnek, a nyulászok Comesének, ilyen liciscariuskok (terra liciscatoriorum nostrorum) földjeit adományozza, megjegyezvén egyszersmind, hogy Oedipus legyen az, ki azt megfejtse, micsodák voltak e liciscariuskok. ¹⁾ Wenzel Gusztáv tudós tagtársunk megfejté a kérdést, midőn az említett Tamást a király mosónépei comesének czimezi. ²⁾

Nem cselédekről, hanem valódi kir. tisztviselőkről van szó, midőn 1412. évről olvassuk, hogy Vida falu, és a hozzá tartozó Perjes, két Királytava, Denkefalva és Zenkefalva Kevévármegyében, *hajdan* a királyi pristaldusok birtokai voltak ³⁾. E helységek, bizonyosan a pristaldusok fentartására voltak rendelve, — tudomásom szerint a pristaldusokra vonatkozólag eddig egyedüli példája az anyagi ellátásnak. Hasonló ahhoz az a tény, hogy a temesi főispán hivatalos jövedelmeinek fedezésére bizonyos falvak voltak utalványozva. Az ilyen birtok

¹⁾ Fejér XI. 413. l.

²⁾ Árpádkori Új Okmánytár VIII. 542. lap. Hozzáteszszük, hogy Du Cange glossariuma szerint e szó nem annyira a vízzel való mosást, mint a vászon és hasonló kelmék mángolását, téglázását, vasalását kell értenünk, gépről vagy eszközről van szó, melyet a francia calandre vagy un polissoir-nak nevez. Például felhozzatik N. tenens domum unam in territorio ecclesiae certam pecuniae summam pro Lichis suis, quia forte telas expoliendi artem exercebat. Továbbá: Petra vitrea, quae vulgo Lischa vocatur . . . corporalia poliat. Lásd a Licha, Lischa, Leviga szavakat a glossariumban. A régi francia »lisse« (simító eszköz) szó, ma »lissoir« alakban használtatik. A fennebbi Tamás comes e szerint valami ipárral foglalkozó mester volt.

³⁾ Oklevél a Meskó család Itárában. A *hajdan* igen régi korra vonatkozhatik, mert a pristaldusok nyomát csak Nagy Lajos koráig követhetjük. E hivatalról igen érdekesen értekezett Ipolyi Arnold (M. Mythologia 481. 482. lap.) Nagy Aladár a pristaldusok névsorát közli a XIII. század végéig. (Századok 1876. év 337—343. lap.)

nem lévén örökös, természetesen a helynevek minőségére semmi befolyást nem gyakorolt.

Az előadottak után következtethetjük, hogy Magyarországon az iparos foglalkozásnak nem volt helynév-adó ereje. Újabb származásúak azon helynevek, melyek épületrészeket jelentenek, ilyenek: Gerendás, Kamarás, Pítvaros, Ajtós (mind Békésmegyében). Ötvenablaku, Aradmegyében, melyből a mai Ötvenes lett. A Kemencze név nem ide tartozik, mert ez a szláv kamenicza. Olykor két helynév összeolvad, mint Holdmészes, Szatmárnémeti, Karánsebes, Budapest, — van példa, hogy három azelőtt külön név egyesült, mint Holdmezővászárhely.

Magyarország legújabb közigazgatási beosztása az azelőtt külön vármegyék neveit összesítette, a mint a terület összekapcsolta. Így kaptunk nemcsak Torda-Aranyos stb. hanem Pest-Pilis-Solt-Kis-Kunvármegye borzasztó alakuláshoz nevet is, a milyenek Európában legfeljebb a friziai néptörzs falunevei, melyek szintén genealogiai egész származásukat foglalják magukban.

Számnevek is szolgálnak helynevekkül, így: Hatvan, Negyven, Négyes, Négyesd, Száz, Ezeres. De sajtóságos, midőn több hasonló névvel bíró helység sorszámával megkülönböztetik, az uralkodó fejedelmek módjára. Aradvármegyében négy Kizdia nevű helység létezett, ezek 1477. évben hivatalosan és közszokás szerint Első-Kizdia, Második-Kizdia, Harmadik-Kizdia, Negyedik-Kizdia neveztetnek. Ugyanezben volt öt Simánd. A Fülegház nem egyéb mint Fehéregyház. A temesmegyei Kétfél falu okleveles neve Kétfülű; de volt Zarándmegyében (1418) Háromfülű nevű falu, és Aradmegyében (1449.) Háromfülű nevű praedium, mely tán azonos a temesmegyei Dreispitz faluval, Kétfél szomszédságában. Zarándmegye (1418) Háromlábú nevű faluval is diszjelgett.

A magyar nép humora a csárdák elnevezésében mutatkozik. Ismerünk Pipagyujtó, Pendelhajtó, Misemulasztó, Becsali, Koplaló, Betekincs, Aligvári, Nyakvágó, Nekeresd, Gondüző, Kutyakaparó stb. csárdákat — a nép a maga módja szerint meg is magyarázza a neveket. Turkevén a Jászországban a korcsmáknak ily neveik vannak: Csillagos, Morgó, Szeles,

Honi, Czedula, Eb gondolta avagy Cserepes, — ezek ama borfogyasztó helyek kanonikus nevei. Van itt »Bolondgondolta« nevű gát, mely hajdan a rétségen keresztül a Tisza ellen készült, de czéljának soha meg nem felelt.

Egy pestmegyei faluban, Áporkán, az a közmondás járja: »Áporkán mindig Pénteken temetnek.« Idegen ember azt meg nem érti, míg meg nem tudja, hogy az ottani temetőhely neve Péntek.

A heti napok másképp is szerepelnek helyneveink számában, mert vannak Szerdahely, Csötörtök, Csötörtökhely, Péntek, Péntekfal, Péntekhalma, Hét, Hetvehely vagy Hetfehely, Kedhely, Kehida vagy inkább Kedhida, és számos Szombat, (Nagy-Szombat, Mura-Szombat, Rimaszombat, Szombathely, Szombatság) összetett nevű falvaink és városaink. Csak a Vasárnap nem fordul elő e téren, de van annál több Vásárhely az ország sok részében. A hetinapokból vett helynevek Magyarországnak egyik speciálitását képezik.

Elmellőzvéen most a nemzetek neveiből és a személynevekből alakult helyneveket, és azon számtalan képzéseket, melyek e téren bizonyos szabályok szerint jönnek létre, még egy nevezetes forrását a helyneveknek kívánom ismertetni, és ez a hagyomány és monda. A Pyrenäákban, homályos helybeli mondákban, hegyek, sziklák és virágok neveiben még ma is él a hős Roland emléke, kit Ariosto is egy halhatatlan költői munkában dicsőített; de fennmaradt a nagy frank császár hű lovagjának emléke némely német városokban is, hol mint Brémában, Halleban, Magdeburgban stb. az ugynevezett Rolandoszlopok közfigyelmet ébresztő régiségek, a nélkül, hogy a tudomány egész biztossággal meghatározhatta volna e durva művű szobrok (főveg nélküli, de pánczélos, és kardot emelő férfi) rendeltetését. ¹⁾ Csak az újabb kutatás derítette ki, hogy e szobrok a pallosjog symbolumát jelentették, melylyel az illető város fel volt ruházva.

Nálunk Rómer Flóris az ilyen szobrok létezését Bártfán és Nagy-Szebenben mutatta ki, tehát a német elem révén

¹⁾ Vilmar A. F. C. Geschichte der deutschen Nationalliteratur 181. lap. Deneken: Die Rolandsäule in Bremen.

honosultak meg. ¹⁾ Az Artus-monda csodáinak egyik leghíresebb színhelye a Brezilián erdő (kelta nyelven Brochalleau) a magánosság erdeje, és ez nevét a Bretagne-ban mai napig is fentartá.

Irlandban bizonyos ottani helynevek, valamint az ír és spauyol mondák e részben való összhangzása bizonyítékul szolgál arra, hogy Mileagh vagy Mileadh nevű hős, ki Spanyolország egy részében uralkodott, Irlandban kiszállt, és itt családja utóbb uralkodott. Miután a mondák a chronológiával mindig rossz lábon álltak, nem meglepő, hogy e kiszállás idejét némelyek 1000, mások 2—3000 esztendőre teszik Krisztus előtt.

Châlons városától délre, 19 kilométernyire egyenes vonalban fekszik a Vesigneul-sur-Cool kis helység (116 lakossal); ettől nyugotra egy kilometer távolságra emlékszerű sírhalom látható, mely e vidéken »Tombeau d'Attila«-nak nevezetik. ²⁾

A helynevek osztogatói hazánkban sem felejtkeztek meg Attiláról, mint például Selmeczbánya város területén 1543. évben említették Attila nevű hegy és erősség. ³⁾

Érdekesebb e nagy historiai név, a midőn mondákkal van kapcsolatban. Tornavármegye gyönyörű szádéli völgye ilyen népmondát tartott fenn. Attila fiainak esatáiban — így hangzik a monda — a megfutamodott egyik herceg, völgyet bércezt atyja szárnyas lován átszáguldott, futásában a hegytetőkön is üldöztetve, átugratott a szirthasadék egyik oldaláról a másikra, — e ketté szakadásból emelkedett két szemközti sziklafal, némileg tágasabb a tordai hasadéknál, — s egy kőlapban ma is egy nagy lópatkó-idomú természetes benyomást mutatnak a helybeliek azon magyarázattal, hogy ez Attila lovának patkónyoma. ⁴⁾

A természettudós és történetbuvár, kiknek mindegyike a maga útján keresi a valóságot, az ilyenek hallatára bajlandó

¹⁾ Archaeologiai Értesítő. Szerkesztik Henszlmann és b. Nyáry Albert. X. köt. 1876. év. A 9—20. lapon Rómer czikke: Roland-szobrok hazánkban.

²⁾ Vasárnapi Ujság 1866. év 32. sz.

³⁾ Besztercebánya város levéltára.

⁴⁾ Vasárnapi Ujság 1864. 13. és 31. szám.

lesz a tért a költőnek átengedni, de vajmi lehetetlen, hogy a komolyabb tudós gondolkodóba ne essék, ha véletlenül tudja, mily távol eső országokban és éghajlatok alatt ismétlődnek a regék a lópatkókról és lábnyomokról.

A Csernavölgyben Mehádia és Orsova közt, a fennebbihez hasonló oláh regét hallottam. Itt a rege hőse Hercules, ki az oláh népmondákban Iorgovánnak neveztetik. E vidék vadonjaiban az ördög egy gyönyörű szépségű szüzet őrzött, melybe Iorgován beleszeretett. Sok kísérlet után végre csak csellel tudta azt megszőktetni, és lóra kapván, kecses kincsével azon sziklán átugrott, mely közé a Cserna vize szorult. A jobbparti sziklán, ott hol az út kis kanyarodást tesz a mehádiai hid felé, Iorgován lovának patkója nyomot hagyott hátra. A Cserna vize majdnem egész folyása alatt morajjal és zugással halad Orsova felé, csak a Hercules-ugrás e helyén, noha vize itt összébb szorult, mint másutt, a patak nesztelen sompolyog tovább, s vízszíne majdnem tökéletesen csendes. A rege szerint, a Cserna vize itt aranyhalakat rejt magában, és a ki ilyeneket kihalász, az ördög martaléka lesz, sőt az egész környék összeomlana, és magától összetörne. Azért a halászok e tájon hálójukat soha ki nem vetik.

A római őskor is ismer hasonló mondát, mely szintén nem történeti személyre vonatkozik. A rómaiak azt hitték, hogy midőn az elűzött Tarquiniussal a Regillus tava mellett szembeszálltak, őket a Dioscurusok segítették győzelemre. A tó partján egy gránitszikla áll, és azon mutatták Castor és Pollux lovának patkónyomát.

A patkónyomot lásd

Az 68 gránit kővében.

Halandó ló nem volt,

Mely oly csodás léptében.

(Macaulay, VI. kötet.)

Talán a legújabb eredetű hasonló monda a Balkán félszigeten honos, hol a népdalban és mondákban dicsőített Markokralj emlékét mindenütt mutogatják, így többi közt e szerb hős Saracz nevű lovának patkónyomait is bizonyos szikláiban. ¹⁾ Itt persze még eldöntendő volna, vajjon a Balkán fél-

¹⁾ Jiroček: Bulgarien 333. lap.

szigetet lakó népek nem találták-e már készen e mondát az őket megelőzőtt népeknél, és hogy azt csak egyszerűen saját hősiükre ruházták át.

Némi módosításon ment keresztül e monda Vác-Szent-László pestmegyei faluban. Az itteni völgy éjszak felőli részén forrás fakad, mely egy kis vígan csergedező patakcsává alakulván, kelet felé mintegy két ezer lépésnyi távolságban a hátrában levő egyetlen malmot hajtja. E forrás alakját, mert patkó alakja van, a nép Szent László magyar király lovának tulajdonítja, mely patkójának nyomat itt hagyta volna, — de ez utal nem a sziklában. Jászón egészen hasonló monda ismeretes, mely azonban, mióta forrás fakasztásra tér a mythosz, más nemű termékévé változik. ¹⁾

A népek szelleme tér- és időbeli távolságok átrepülésével a legmeglepőbb hasonlatosságokat mutatja termékeiben. Ennek igazolására a fennebbi példákhoz nagyon közel álló tüneményeket hozom emlékezetbe.

Tudjuk, hogy Ceylon szigeten, valami hegyen, (neve Adams-Peak) Ádám, az első ember lábnyomát mutatják. E nyom egy öt láb hosszú, 2¹/₂ láb széles mélyedés a sziklában, melynek némely vakolatí vonalokkal a lábujjak számára, a roppant lábnyom némi hasonlatosságát adták. Brahmánok, budhisták, keresztények, mozlimek még mindig megmásszák a hegyet, hogy e lábnyomot lássák, de a brahman azt Sivának, a budhista ellenben vallásuk nagy alkotójának, Gautama Budhanak tulajdonítják. A mozlim erősen meg van győződve arról, hogy ez a hely az, melyen Ádám állt, midőn a paradicsomból kiűzetett; a gnostikusok ebben Jeu lábnyomát látták, míg a keresztények e kérdésre nézve meghasonulásba estek, Szent Tamás és Candace äthiopiai királyuő eunuchjának ellenkező igényei miatt. A különféle hittanok e követői a régi világ sok országában szent lábnyomokat fedeztek fel és a keresztények Európa különféle részeiben terjesztették ez eszmét, hol a szentek lábuk nyomatit hátra hagyták, sőt Szent Tamás még Amerikába tett mythikus utazásának látható emlékét is fenhagyta Bahia partjain, lábnyomában.

¹⁾ Ipolyi: Magyar Mythologia 202. lap.

A lányokokról szóló nagy számú mondák nagy része valószínűleg ugyanazon forrásból származik a régi korban, és egy néptől a másikhoz vándorolhatott. Fel lehet ezt találni a déli tenger szigetein, Hindostanban, Szyriában (az utóbbi két birodalomban mintegy tizet) sőt Éjszakamerikában is. ¹⁾

Mahomed prófétának köben maradt lábnyoma látható Egyiptomban egy moschéában a Nil partján, mely kö ünnepélyes alkalommal a sheikok és emirek által körülhordoztatik. ²⁾

A vallási eszmék köréből a monda utóbb a rendkívüli halandók társaságába szállt le. Starkodder hős a mesés Ingiald király alatt, testének nyomát egy sziklán hagyta, a melyen nyugodott. ³⁾ A skandináv mythologia Starkodderből óriást csinál, ki 250 évig élt. Eljövén így az óriásokhoz, meg kell említenem a drégelyi óriás padot, Palást határában. Itt egy négyszög ölnyi sziklatáblában van egy jól látható óriás lábnyom, melynek hossza 24, széle 12 hüvelyk, a sark, bokahajlás, hüvelyk mind tisztán kivehető. Ehhez hasonló lábnyom van Tesmagon, a Somos erdőben és más helyeken. Ide tartoznak az óriászipők, vagy mint felvidéki bányavárosainkban mondják: Riesenschuhe — más óriási reminiscentiákról nem szólván, csak azt említem, hogy az e körhöz sorolható helynevek legtöbb esetben már legrégebb századainkban ismeretesek voltak. De a régi hagyomány forrása még ma is bugyog a népkedély világában. Mutatja ezt a fehérvármegyei Csúkvár egyik kőszikla ormában található Frádi-lik barlang elnevezése. Ez a Frádi, Rákóczy hadseregének egyik vitéze volt, ki, midőn a sereg Visegrádnál szétveretett, bújában e barlangba visszavonult, és faeszközök faragásával foglalkozott. Ellenségei által üldöztetvén, Frádi a kőszirtes magaslatról lovával a bar-

¹⁾ Szamosa déltengeri szigeten egy sziklában két 6 lábnyi hosszú odvas helyeket lehet látni, melyek Tütü lányomainak tartatnak, mert e helyen állt, midőn az égboltozatot a földtől fellökte. Éjszak-Amerikában a nagy pipaköfajtés szélén a nagy Szellem nyoma madárláb alakú, itt állván a nagy Szellem, midőn a bivalyokat megette, kiknek vére a szikláról lecsordult, és azt vörösré festette. Az indiánok különben emberek, és állatok nyomaira nagyon figyelnek; madár-lábnyomokat nem ritkán maguk vérsnek be a sziklába.

²⁾ Hammer: Gesch. des osmanischen Reichs IV. köt. 97. lap.

³⁾ Saxo Grammaticus, 100. lap.

langja előtti köre leugrott, minélfogva a ló elveszett, patkójának nyoma azonban a köben megmaradt.

A helyneveket a népmondákkal összetartván, félre nem lehet ismerni, hogy nem mindig a mondából származik a helynév, hanem hogy a helynevekből készültek mondák, helynevekbe mesterségesen bele magyaráztattak soha elő nem fordult események, soha nem létezett személyek. Ez utóbbi modor igen nagyon hamisította a történetet, és a nemzetek hiusága, mely hangzatos nevek, és ős régi mult varázsáról nem akart lemondani, a tisztán látást igen megnehezítette. Bizonyos kor igen kedvezett a genealogiai táblák hamisításának és valamint itt a fantazia nem gátoltatott röptében, úgy a városok és országok eredetében képzelt ősök szerepeltek, csak hogy itt a származtatás folyama visszafelé folyt. A legkedveltebb és igen tudósnak vélt módja a névszármaztatásnak volt a városok vagy nemzetek neveinek személyesítése. Lykaon ötven fia közül egy egész csoport arkadiai személyesített városok neveit viseli, mint Mantinea, Phigales, Tegeates stb. A középkori Európa az ó-kori classicai országok mögött nem akart elmaradni. Így kezdték a kronikák hirdetni, hogy Paris és Tours városok, Paris és Turnus nevű trójaiak által alapítottak. Maga Franciaország és Britannia Francus Hector fia, és Brutus Aeneas unokája által a trójai háborúval kapcsoltatik össze. Angolország legrégebb történetében Magus, Saron, Druis és Bardus nevű királyokról van szó. Ezeket, valamint Albion nevű óriást, Neptun fiát Milton a maga történetében nem ismeri el; gúnyolódik Japhet négy fia, Francus, Romanus, Alemanus és Britto fölött is, de midőn Brutus és a trójai monda más személyeihez jó, kik az ó-angol történetben szerepelnek, sceptikai bátorsága őt elhagyja. ¹⁾

A középkor kritikátlan szelleme rányomta bélyegét minden krónikára, a melynek készítői tévesztettek és tévesztők voltak egyaránt, — átvettek is, csináltak is hagyományt. A magyar krónikások magukba szívták az ősrégi dicsőség, a csodás emberek iránti hajlamot, nem lehetünk tehát meglepetve, midőn Hunor és Magor egyenes származtatását Nimrodtól

¹⁾ Tylor B. Eduard: Die Anfänge der Cultur. I. köt. 394—398. lap.

olvassuk, a kiktől a hunok és magyarok vették eredetüket,¹⁾ a scythák pedig Herculesnek Scythia nevű fiától. Analogiák minden nemzet történetében találhatók.²⁾ A tudós németek az istenes Tuisco-ig emelkednek fel, mert hisz tőle származnak a deutsch-ok.

A középkori történetírók, midőn a krónikák keretéből kibontakozni, magasabb állást elfoglalni akartak, úgy tettek, mint mai nap az oly történetíró, ki színezní, jellemezni akar elegendő adatok hiányában. Munkáját csak érdekessé tenni akarván minden áron, és a valót vagy áthatni nem bírván, vagy másodrendűnek tartván, esetét képzelődésébe mártja. Akár regényírónak is beállhatott volna! Voltak századok, — és ezekben élt Anonymus is, — midőn a biblia eseményei szolgálták vezérfonalul a történetírónak. Mint az angol puritánok földi és köznapi életük minden mozzanatát a bibliából igazolták, és a szentírásból vett idézetekkel adtak irányt cselekvéseiknek, úgy bizonyos korszakban a történetírók nemzetük történetét az őszidőtörténet mintájára idomították, mire a nevek különbsége mellett analogiákat minden irodalomban, a magyarban is lehet találni.

A nép, mely nem a könyvekből tanul, hanem hagyományokból veszi szellemi táplálékát, olykor csodálkozásunkat érdemli ki, mily híven tartja meg a régi nép- és nemzetségneveket, sokszor olyanokat, melyek az élők sorából kiveszvé, már csak a classicusoknál találhatók, — persze, hogy az illető neveket óriásokra vagy törpékre ruházza át.³⁾

A nép regéket költ, és ezekben sokszor a kedélyesség, a költői eszmék bámulatra méltó kincseit találjuk. Hagyományaiban gyakran a helynevekre hivatkozik, hogy a várhoz, sziklákhöz, helységhez, forráshoz stb. tapodó mondát igazolja, és hitelesebbé tegye. A nép az ilyen esetben a bona fides nagyobb mértékével jár el, mint a tudákos ember. Olykor valamely helynév félreértett jelentése volt oka bizonyos mythos-

¹⁾ Béla névtelen jegyzője eltérőleg írja: Scythia első királya volt Magog, Jafet fia, s azon nemzetet Magog királytól nevezték magyarnek.

²⁾ Ipolyi Arn.: Magyar mythologia 148. 149. l. több példa idéztetik.

³⁾ Internationale Revue, 1867. év II. köt. 195. lap. Bécsben Hilberg Arnoldnál.

keletkezésére. A Dauphiné hét csudájának egyike, a Grenoble mellett fekvő »la Tour sans venin« a mérég nélküli torony. Erről azt hitték, hogy az annak közelébe hozott mérges állatok rögtön meghalnak. Több ízben kísérlet tétetett ez állítás kipróbálására, de ezek mindannyiszor a várt eredményt meggyújtották, mindamellét a nép a torony csodaerejében oly erősen hisz, mint az előtt, — miért ne? midőn a torony neve a legerősebb bizonyítékul szolgál. Miveltebb emberek is csak annyit hajlandók megengedni, hogy a torony hihetőleg az újabb időben vesztette el csodás hatású tulajdonságát, a nélkül, hogy annak valóságát korábbi időben kétségbe vonnák. A torony és a közelében levő kápolna neve helyesen San-Verena vagy Saint-Vrain, a miből kopás és ferdítés által lett San-Veneno, végre sans venin.¹⁾ És akkor született meg a monda.

Midőn a kereszténység Magyarországon terjedett, a helynevek egy új elemmel szaporodtak, t. i. a helységek azon véd-szent után neveztettek el, a kinek az illető egyház volt pártfogása alá adva. Több ízben inkább bátran, mint alaposan állítattott, hogy e korszakos esemény, a pogányságra emlékeztető minden történelmi emléket, azokkal az ősz pogány faluneveket is megsemmisíté. Ez alkalommal a kereszténység csak annyiban tartozik tárgyunk körébe, a mennyiben ez a vallás új eszméket hozott kifejezésre a helynevekben; ezek pedig nem mindig fekszenek a felszínen, mint például, ha a Sancta Trinitas helynév Szentrontásra, Szent-Mária Somorjá-ra, és tán a Sanctum Iter, (igy írva oklevelesen: S. Iter) Biharban Siterre ferdített. Ide tartozik Kerlés is, mely a Kyrie eleison-ból lett.

Mind ebből világos, hogy azt, a ki a helyneveket magyarítani akarja, még mai nap is, midőn a kritika már tekintélyes fokra emelkedett, fölötte sok veszély környezi. E veszélylyel szemben áll a dolog nehézségét nem ismerő sokaság ama kívánsága, bármi helynevet, rögtön megmagyarítani. Erre pedig még oly kitűnő szakférfiak, mint Förstemann sem vállalkoztak.²⁾ Ők és hasonló komoly tudósok csak azt magyarították, a

¹⁾ Müller Max: Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache. Leipzig, 1866. II. Serie 347. lap.

²⁾ Förstemann: Die deutschen Ortsnamen. Nordhausen, 1863. év 329. lap azt írja: dass aber so manche Arbeit zu früh unternommen wird,

mit magyarázni tudtak, a többi azon időre fentartván, midőn számosabb adat a kérdést földeritheti. Maga Grimm Jakab, a legnagyobb nyelvtudósok egyike azt írja: Ich will wohl deuten was ich kann, aber ich kann lange nicht alles deuten, was ich will. ¹⁾ A ki nem úgy cselekszik, tudva vagy nem tudva, a helynevekbe valamit bele magyaráz, a mire nincs feljogosítva, és ez által saját hitelének árt, az igazság és valóság felismerését nehezíti. A természettudós, ha valamely jelenséget meg nem fejthet, már nem folyamodik a babonás nép módjára a csudákhoz, hanem előre tudván, hogy minden jelenség természeti törvényekben találja okát, nyugodtan várja be az időpontot, midőn alapos megfigyelés és elegendő tapasztalás a megértés kulcsát adandja kezébe. ²⁾

Ottokar egykori birodalmában ott vannak az Uha, Tschis, Quon, Uitva, Pattogró, Postrum, Westrum, Mustrum, Groschum, Rabusz, Tubusz, Orbus, — ma is megfejtetlen helynevek, tehát a szó szoros értelmében cseh falvak = böhmische Dörfer, vagy, mint a régiek mondanák: graeca sunt non intelliguntur.

Helyneveink nagy részben patronym jelleműek, de még sem oly kiváló mértékben, mint Németországban, kivált Bajorországban. Ily helyneveknél, mint Batizfalva, Botfalva, Berend, Báránd, Botond, Tiba, Rikalf, Ondód, Csákányháza, Szomorfalva, Csege, valamint a gyakori helynevi *d* képzőnek keresztneveknél való használásával: Péterd, Ivánd, Jánosd, Szalárd, Imréd, Gáld, Páld, Keménd, Endréd, Miháld, Istvánd, stb. mindig tudjuk az illető falu első alapítóját vagy birtokosát, mert a személy- és helynév egymáshoz viszonylanak. A magyar nyelv egyik előnye, hogy e nevek mindig tisztán felismerhetők, és torzítást nem igen szenvedtek. A szokatlan személyneveket megtaláljuk oklevéltárainkban, — és azokat, melyek

hat seinen Grund theils im Mangel an Einsicht in das Gesammtleben der Wissenschaft, theils in dem Ehrgeize, hohe und höchste Fragen zum Abschluss bringen zu wollen, die für den besonnenen Forscher noch im Hintergrunde stehn.

¹⁾ Grimm: Deutsche Mythologie. Harmadik kiadás. Előbeszéd.

²⁾ Schleiden M. J. Studien. 119. l.

közülök helynevekbe mentek át, a nép ma is helyesen, és eredeti módon ejti. Nem úgy például Bajorországban, hol a nép a személyneveket kicsinyítő alakban hozván forgalomba, az azokból keletkezett helynevek még a szakértőt is óvakodásra kényszerítik. A Haindl névben Henriket, Hiltl névben Hilbrandot, Weigl-ben Wigandot, Uz-ban Ulrikot, Werner-ben Berchtoldot felismerni nem egyszerű dolog. Berchtung, Geising és Geisling helyneveknek a Bertha, Giza, Gizela nőnevek szolgáltak alapul. A személynevek számát szaporították a régi költői hagyományok, és köztulajdonná vált regények is, melyeknek hősei annak idején a szellemeket foglalkoztatták; és így történt, hogy sok német nemcsalád tagjai közt megtaláljuk a Percival, Wigules, Tristram, Gabain, Gamurel, Gramoflanz, a Melusina, Sigaun, Isolde stb. neveket. Sajátságos a Cabame név, mely a három szent király névtagjaiból alakult. Mind ilyen jelenségek nem maradtak befolyás nélkül a helynevek képzésére. Egyik sajátsága a német helyneveknél a genitívus használása, mint Hellebrechts, Höffeins, Tagmans, Eglofs, stb. mi által világosan az illető névtulajdonosnak birtokjoga valamely földterületre kifejezést nyer. ¹⁾

Tacitus azt írja a germánokról, hogy helységeiket (vicos) nem a rómaiak módjára összefüggő, egymással érintkező házakból rakják, hanem kiki a maga házát bizonyos térséggel körülfeszi. ²⁾ Ez a külön udvarok és magán majorságok rendszere, melyet hazánk kevesebbé mivelte részeiben még ma is találunk, és mely korábbi századokban még általánosabb lehetett. Diplomatikai forrásainkban oly gyakran előforduló és önálló tulajdonnévvel bíró terra-k, mansio-k és possessio-k legtöbb esetben nem falut, hanem csak majorságot, tanyát jelentenek, melyből idővel falu nőtte ki magát.

Kik voltak Besztercebánya környékének első telepítői, azt a várost bekerítő falvak Heinczmanfalva (Henczmanova,) Ullmannfalva (Ulmanka,) Hermanfalva, (Hermanecz) Henczefalva, (Henczmanova,) Kinczefalva, (Kinczlova,) Ru-

¹⁾ Schmeller: Bayrisches Wörterbuch I. köt. 81. 82. lap. II. köt. 690. lap.

²⁾ Tacitus: Germania, cap. 16.

dofalva, (Rudlova) stb. félreérthetetlenül tanítják, mert a hegyi magányba leszállt német lovagok és polgárok nevei a helynevekben megőriztetek. Hogy a szétszórta épületek rendszere nálunk is szokásban volt, abból még távol sem következik, mintha a XI. és XII. században őseink még nagy részt sátrak alatt laktak volna. ¹⁾ A falvak eredetével van kapcsolatban az a körülmény, ha a falu lakosai csak egy pár családnévvel használják, a lakosság ily esetben valóban csak azon pár családtól származik, kiket e nevek illetnek. Ily falvak Magyarországon több táján léteznek. A magas Westerwaldban vannak falvak, melyekben csaknem egyetlen egy családnév fordul elő, számosabb olyan, melyben csak 3—4 családnév járja.

A bajor helynevek nagyobb része elárulja, hogy a falvak egyes majorságokból keletkeztek, ²⁾ mert az ódon személynév mellett ott van a helynevi rag, mely az egykori magánudvar fekvését jelöli. Ha van nálunk is hid, föld, fok, szeg, halom, kút, kő, patak, ház, lak, rét, falva, ér, stb. összetételű helynév, ezek ugyan patronym eredetüket igazolják, de mint-hogy aránylagosan nem fölötté nagy számúak, azokat nem merném bizonyítékul felhozni a magyarországi lakhelyek házáinak szétszórtságára; azonban Kerékgyártó Árpáddal azt következtethetem, hogy őseink különösen vizek, és források mellett szerettek letelepedni és lakni, ³⁾ bizonyítják a Pinka-

¹⁾ Ezt állítja Haas Mihály volt szatmári püspök a Tanodai Lapok 1857. évi 20. számában Nagy Imre tanár ellen forduló cikkében, melyben frisingai Otto püspökre hivatkozik, és Béla királyra, mert azt a parancsot adá ki, hogy a magyarok ne sátrak alatt, hanem házakban lakjanak. Azonban frisingai Otto, ki keresztvaddal Magyarországon át a Szentföldre sietett, és ez alkalommal némi tudomást szerzett hazánkról, épen ellenkezőt állt: »A falukban és városokban — mondja — igen hirtvány házak találatván, melyek jobbára nádból, ritkábban fából, legritkábban kőből építvék, az egész nyáron és őszön át sátorokban laktak.« Maga Dümmler (Ein Buch ung. Geschichte című becses műve 131. lapján) frisingai Otto előadásában semmit sem lát a mi a lakhelyek tekintetében a XII. század szokásaival össze nem férne. Szent László király törvényei is több helyen bizonyítják, hogy faluhelyek Magyarországon nagy számmal voltak. A sátrak alatti lakás ellen hozott rendeletek a kúrok számára hozattak.

²⁾ Quitzmann: Die älteste Rechtsverfassung der Baiwaren 94. 95. l.

³⁾ Magyarország művelődésének története I. 45. lap.

fej, Szalafej, Tapolezafő, Boldvafő, Borzafő, Fertőfő, Balatonfő, Krassófő, Zagyvafő, Körösfő, Marczaltó, Zsitvató, Mogató és hasonló nevek, Daróczfok, Drávafok, Siófok, Sajtófok, Tóhát, Tószeg, Göbökút, Fehérkút, Hidegkút, Kutas, Fűzesér stb. Ha meggondoljuk, hogy a Bakonynak szembeötlő vízszüke csak azóta támadt, mióta víztükrét lecsapolás által szűkebbre szorították, az erdőt irtották, de hogy mindamellét számos ottani helység forrásokról nyert nevét máig megtartotta, midőn a forrásoknak nyoma sincs már, emlékezetünkben szükségkép felevenül őseink vallási szokása, kik forrásoknál és kutaknál áldoztak, és tán ezért az ilyeneknél letelepedni is szerettek.

A mint a helynevek a vízbőséget mutatják ki, hol ma sok esetben már szárazság nehezíti a lakók megélhetését, úgy ezek azt is megvilágosítják, hogy a magyar Alföldön több és nagyobb erdőségek léteztek az előtt. Viharos idők, vagy roszul értett civilisatio azoknak is véget vetett. ⁴⁾

Ezek után jónak vélem néhány alapelvet előadni, melyek felfogásom szerint a helynevek értelmezésénél és magyarázásánál követendők.

A helynév azon nyelv tulajdona, a mely nyelvből a helynév magyarázható. A hangzás semmi fontossággal nem bír.

A helynevek megértésére nélkülözhetlen a régi, eredeti névalak ismerete. E nélkül minden magyarázás tévutra vezet, kivált mikor az egyéni vélemény valódi ténykép állítottik oda. Így tett ifj. R. Ensel Sándor, midőn azt írja, hogy Babaréz baranyamégyei helység Pap-haréz szótól vette elnevezését, mert szerinte Tomori Pál érsek hadserege a mohácsi csata alkalmával a magyarok bal szárnyát képezte, és Babaréz falura támaszkodott. ⁵⁾ Ez okoskodás becsét megítélhetjük, ha tudjuk, hogy Babaréz falu e néven már 1015. évben létezett, ⁶⁾ és létezése a mohácsi csata előtt mindig oklevelesen kimutatható. Ederics zalamegyei falu mellett fekszik Szompács puszta.

⁴⁾ Kerner A: Das Pflanzenleben der Donauländer.

⁵⁾ Rész Ensel: Helynevek magyarázója, és Sörgöny 1863. év 79. szám.

⁶⁾ Fejér, Codex dip. I. 298. lap. és 1228. évben, II. 122. lap.

Erről azt mondja Torkos Sándor, ¹⁾ hogy előbbi neve Sancta Pax volt, melyből a göcsei nyelvjárásban lett Szompács. Ez pusztai állítás, melynek az oklevelek ellenmondanak. Magyarország területén tudomásom szerint Sancta Pax helynév soha sem létezett; a mi a zalai Szompács-ot illeti, erre azt jegyzem meg, hogy már 1213. évben Edelych — a mai Ederics — pusztának a zalai várispánság alóli kivétele alkalmával, és e pusztai határai között aqua Ztumpach (helyesebb Zcumpach) említették, ²⁾ a patak nevének tehát semmi vonatkozását nem halljuk Sancta Paxra. Előfordul 1382. évben Miklós, Márton fia, királyi ember — de Zompach; a helynevet tehát mindig így ejtették, mint ma, — csak Görög térképén Sompátz-nak van írva a pusztai, mely forma, ha ellenkezik is az oklevelek helyes írásából következtethető kiejtéssel, de a Sancta Pax alapnevet még kevesebbé engedi meg. Különböztetünk 1214. év alatt Zumpad nevű szolgát is, a miből sejthetni, hogy Szompács is személynévből lett. Oly helyneveket, mint Szudriás, Buziás, Kuvesdia, Ályos nem fogja megérteni, ki nem tudja, hogy eredeti nevük Szederjes, Bodzástelek, Kövesd, Ellős. A Jerszeg nevet minden nyelvész, analogiák alapján, Ér-szeg-re lesz hajlandó magyarázni, pedig ennek eredeti névalakja Egerszeg. Radelstein neve (Csehországban) németül hangzik, holott igazi neve Hradistany, tehát szláv.

A nép nem szokta a helyneveket fordítani, ezt vagy az irodalommal foglalkozók, vagy a hivatalos körök teszik. ³⁾ A bevándorló idegen nép, mely a maga nyelvéből nem eredeti helynevet talál, e helynevet saját nyelvjárása szerint átírodítja belső értelmének elejtésével. Példa erre az egész erdélyi oláh-ság. A mely nép a hangzásbeli átírodítást fogyanatosítá, ez vándorolt be később.

A helynevek mellékformái, azoknak más nyelvjárásokban való más nemzetiség által használásának minősége figyelembe veendő, mert a mely helynevet annak irodalmi, vagy

¹⁾ Magyar Nyelvészet. V. köt. 373. 374. lap.

²⁾ Árpád-kori Uj Okm. Tár. VI. 368. lap.

³⁾ Prinzinger: Die älteste Geschichte des bairisch-österreichischen Volkstammes. I. 76. lap.

országos használata alakjában meg nem értünk, azt tán megértjük annak valamely mellékformájából. Így Hunfalvy Pál a Sajó helynév »sö« értelmét a nyelvészeti induction kívül azzal is támogatta, hogy a Sajót a németek Salz-nak, a szlávok Szlana-nak nevezik. Hunfalvy figyelmét az ő állítását igazoló diplomatikai adat kikerülte, melyből kitűnik, hogy Gümör és Borsod említett folyója nemcsak Soyo-nak, hanem Su-nak is iratott. ¹⁾

Figyelmünket igénybe veszi nemcsak a helynevek töve és gyöke, hanem azok képzője is. A — *dunum* helynevi ragot az egész ó-celta földön találjuk elterjedve, hasonló eredetű, és hasonló földet szeret a — *durum*, mely ősrégi rokonságban lehet a latin *durus*-szal, tehát erős helyet jelent. ²⁾ A dákok helynevei rendszeren — *dava* raggal végződnek: Singidava, Arcidava, Nentidava, Utidava, Ramidava, Sandava stb. és e rag a dákok nemzetségi nevét hangoztatja vissza, mert *davus* = *dacus*. ³⁾ Az oláh helynevekben oly gyakori — *est* képző (Bukarest, Poganyest, Delinyest, Hauzest stb.) oly értelemben használtatik, mint nálunk a falva, háza, telek stb. rag.

Vajjon a hazánkbeli Vanyola, Anyala, Panyola, Lonthó, Tápó, Tild, Szob, Ilmar, helynevek nem finn reliquiák-e? döntsék el a szakértők, kik úgy is tudják, hogy Huttula és Heinola analogiái nálunk igen ritkák.

Országok, népek, folyók, hegyek és más geographiai ne-

¹⁾ Midőn IV. Béla 1260. évben a Frangepán családnak kitűnő érdemeiért, a vinodoli kerületet adományozza, a saji útközetről így emlékezik: *cum nos conflingendo cum Tartaris in Campo Su, (sic) ut ab hisdem totaliter victi et confusi fuerimus.* (Kukuljevics: Jura R. Croatiae I. 71. lap.) Kukuljevics hibának tartván a Su névalakot, zárjel közt »sje« szót tesz melléje. Van Dobokanegyében is Sajó folyó, Nagy és Kis Sajó falu; a falvakat németül Gross-Schogen, és Klein-Schogen, (az egy Lipszky Klein-Schanzen ir) nevezik; e melléknevek tehát nem világosítják e Sajót valamint nem az oláhok által használt hangutánzási Sien, vagy Sion. Lásd Hunfalvy P. szép fejtegetését: Ethnographia 382—384. lap.

²⁾ Grimm: Geschichte der deutschen Sprache 141. 561. lap.

³⁾ Baumeister Adolf: Altsammische Wanderungen. 10—15. 17. l. és Prinzinger i. h. 159. lap. Eltérő nézetet van Holtzman: Kelten und Germanen 100. 101. lap. Hunfalvy Pál azt véli, hogy ezen — *dava*, várost vagy falut jelent. (Ethnographia 93. lap.)

vek rendkívüli életerővel bírnak, és még akkor is fentartják magukat, midőn városok, sőt egész országok és nemzetek már a világ szinpadjáról letűntek. Róma még ma is viseli és igen valószínűleg örökre megtartandja azon régi nevét, melyet a latinok és sabinusok adtak első gyarmatuknak. ¹⁾ Igen ám, de Róma már harmadfél ezrednél tovább áll, és a világtörténet legfőbb magaslatán fénylett mindig, — nevének örök tartósága e szerint tán kevesebb alkalmas a nevek életerejét általában bizonyítani. De miért létezik Érsekujvár területén egy Nyárhid nevű malom? miért Szörénymegyében a korniai völgyben a mehádiai országoton egy Halandin nevű magánház, mely az uttakarító lakásául szolgál? Ily csekély objectumok, geographiai nevekkal felruházva, szükségkép csodálkozást okoznak. A megfejtés az, hogy az első esetben Nyitramegyében egy jelentékeny mezőváros, Nyárhid, pusztult el, és egész területe az érsekujvári határral egyesült, nevét pedig azon malomra hagyta, mely azt ma is megőrzi, — a másik esetben pedig egy szegény oláh falu veszett el, de a helyet, melyen szerénykedett, a nevét fentartó házacska ma is jelöli.

Legnagyobb szívóssággal bírnak a folyók és hegyek nevei, és azért a buvár kivált ezekkel szeret foglalkozni. A culturnépek nem voltak képesek a Mississipp, Missouri, Ohio, Arkansas, Illinois, Rappahannock, Susquehanna, Minnesota, stb. neveket Amerikában kiszorítani, melyek az indián népek nyelveiből származnak, valamint Magyarországon is a nagy folyók azon szláv és ó-german népek nyelvéből nevezettek el, kik a honfoglalás előtt ez országot lakták. A később bevándorló nép csak a kisebb folyókat és hegyeket tudja magának nyelvileg meghódítani.

Minden nép, mely valamely vidéken huzamosb ideig lakott, nyelvének rétegeit lerakja, és a korábbi lakosok nemzetisége a helynevekben felismerhető még akkor is, midőn az illető nemzetiség már rég kiveszett. Ottvoltának nyoma, ha a helység nevéből kiszorított, fennmarad a dülök és kisebb ha-

¹⁾ Müller Miksa: Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache, 206. lap.

tárrészek neveiben, mint az eltűnő vagy eltűnt nemzetiség utolsó szerény végrendelete.

Feltűnő, hogy míg az iberiai félszigeten, Gibraltartól a Pyrennaeákig az arabs bódítás tartományok és városok neveiben fényes illusztrációt talál, addig Magyarországon a török invasio korszaka, mely történetünk annyi nagy jelentőségű lapját foglalja el, alig hagyott hátra némi nyomot helyneveink nagy számában. ¹⁾

A nemzetiségi viszonyok megítélésére ama korban, midőn még nemzetiségi kérdés nem létezett, a helynevek, ha nem is egyedüli, de mindenestire legháladatosabb forrását képezik. Szabályul tekintendő, hogy a mely nép valamely falu első szállásait lerakta, ez adta meg a szállás nevét. Ha később idegen ajku nép vegyül az első telepítők közé, akkor az eredeti név mellé egy másik is csatlakozik, mely vagy az előbbinek fordítása, legtöbbször esetben értelmetlen átídomítása. Ez már a hanyatlás jele. Az eredeti helynév teljes elveszése, és annak helyébe egy más névnek keletkezése olybá tekinthető, mintha az első nemzetiségnek sírkövet raktak volna az illető telepen. Fájdalom, a magyar nemzet igen sok sírkövet lehetne kimutatni oly helyeken, melyeken tért vesztett más nemzetiségekkel szemben. A helyneveknek magyar minőségükből való kivetköztetése magával vonja a családnevek magyartalanítását is, — így történt, hogy midőn Tornallya liptómezei falu neve Podtornyára változott, a XVI. század elején az addiglan Tornallyai család Podtornyai lett, sőt még az sem lévén elég magyarmentes, olykor Potturnyánszky-nak is iratott. Mikor Hadáz faluból Bobrovník (Liptó és Trencsén), — a régies Zemeséből Csemicze (Liptóban), — Palugyából Paluda vagy

¹⁾ Azon kevesek közé tartozik például Alibunár, (ma Torontálban) Ada Bács megyében lehet török eredetű, de már gyanús, mert IV. Béla idejében mint személynév fordul elő. Biztosabb Hamzabég (Pestm.) Turbég, Agarév, Szulimán Somogy megyében. Török-Koppány biharmegyei falu határában van Falamurdag nevű dűlő. A torontálmegyei Basahíd, másképp Kis-Kikinda nem tartozik ide, mert ennek neve már a XIV. században Barsalháda volt. Zsambék hangzása által se csábíttassa magát senki, mert e név annyi mint Zsombék. Mátyás király 1474. évben Zsambék pestmegyei faluban klastromot építtetett.

Paluzka, — Mátyásfalvából Matyasowcze lett; akkor a Hadász család is Bobrovniczky, a Csemeházy Csemniczky, a Palugyai Paludszky, a Mátyásfalvy Matyasovszky nevet cserélt. A példákat igen hosszúra lehetne folytatni. A helynevekben legrégibb nyelvemlékeinket birjuk, és ha latin oklevéltárainkat forgatjuk, félre nem ismerhetjük, hogy ezek egyszersmind a magyar nemzetiség múzeumát is képezik. Különös, hogy e múzeum közhasznosítása csak a legutóbbi két évtizedben kezdődött meg. Régibb okleveleink nem rosz képét tüntetik fel a magyar nemzetiség hajdani állásának. A Kárpátok aljától a Dráván túli tartományokig, és Törökország közvetlen határáig; Liptó, Zólyom és Ungh megyékben szintugy mint Zágráb, Posega és Dubiczamegyében a birtokok határjárásánál azon tárgyak, melyek határjelekül szoktak szolgálni, mint bércz, fa, halom, tó, rét, rév, fok, völgy, berek stb. magyar nevükkel fordulnak elő a latin oklevelek szövegében. Tölgyfa, haraszt, gyertyánfa, rekettyefa, királyréve, ör, nyír, jegenyő, ibar, ülés, udvar, fővény, nádas, fenyves, aszó, lak, telek, erdő, szilvás, nyárfa, berkenye, hársfa, füzes, föld, árok, parlag, mál, szeg, homok — sokszor tulajdonnevekkel összeköttetésben, az ország minden vidékén használtattak, oly vidéken is, hol a szláv-ság, vagy oláhság a magyar nyelvet már rég kiszorította. E jelenséget és szokást, némelyek abból vélik magyarázhatónak, hogy a királyi jegyzők mindig magyarok voltak, — ez állítás azonban a kérdést meg nem oldja. Hisz e jelenség századok hosszú során át létezett, és a királyi jegyzők ez idő alatt nem mindig magyarok voltak nemzetiségükre nézve. Különben a magyar helynevek bősége nem csak a királyi diplomákban fordul elő, hanem azon káptalanok jelentéseiben is a királyhoz, kik attól valamely beigtatással megbizva, megbizásukban való eljárásuk alkalmával, az adományozott jószág határát leirták és hasonlólag magyar topographiai neveket örökítének át reánk. Itt csak kettő lehetséges. Vagy azt bizonyítják e helynevek, hogy a magyar nyelv hajdan sokkal inkább el volt terjedve, mint most az ország szélei felé, — vagy hogy diplomatikai elismerésben részesült, és pedig legkisebb ingadozás és ellenmondás nélkül, Szent István koronája alatt egyesült minden tartományban. Mindkét esetben el kell ismernünk

hogy a magyar állam esziráje követelményének ma még nincs elég téve.

Midőn Horváth Mihály az Aggastyán-barlangról ír, ¹⁾ de mellette a Veterani barlangra gondol, senki sem veszi kétségbe benne annak tudását, hogy Veterani tábornok adta a barlangnak nevét, nem pedig valami veterán csapat. De más színben áll R. Ensel Sándor, ki a temesmegyei Altringen falut tudákosan az avarok ringjeitől = Alte Ring, származtatja, holott tudnia kellett volna, hogy 1769—1774. közt a temesi tartományban gr. Clary és Aldringen mint kormányzati elnök szerepel, kinek mindkét neve egy-egy helységnek adott nevet. ²⁾ És ha Jerneynek történeti képessége csak annyira is kifejlődött volna, mint nyelvészeti érzéke, nem vitt volna helyneveket, melyek Baranyába valók, Szerémbe, (Iregh) melyek Hontba valók, Nyitrába (Börzsöny).

Az eddigi előadásban, a helynevek általános jellemzése után kiemeltem helységeink soknevűségét, valamint azt, hogy kísérleteket helynevek magyarázására már a legrégebb korban találunk. Ebből azt a szükségét merítettem, azon hazai írókról is szólni, kik helynevek magyarázásával feltűntek és ebbeli kísérleteiket, a külföldiekkel összehasonlítva, ismertetni. Felhoztam példákat, a midőn hivatalos és kormánykörökből a helynév nemcsak adatott, hanem egyuttal meg is magyaráztattott. A népek életében a helynevek vándorlása egyik érdekes jelenséget képezvén, kimutattam hasonló jelenségek nyomát saját történetünkben; de eszmelánczolatnál fogva ugy véltem, hogy a helynevek képzésük minősége szerint földrajzi csoportokban is előfordulnak, és hogy e miatt a növényzeti földrajzra emlékeztetnek. Ha kellő készültséggel, elfogulatlansággal és kritikával fogunk a helynevek fejtegetéséhez, igen becses tudományos eredmények várhatók, a melyek elősorolása mindig hézagos maradna. A helynevekből következtetést vonhatunk az első népesedési módra, a lakók első foglalkozására, erkölcesekre; felsoroltam azért a tárgyakat, kijelöltem az

¹⁾ Magyarország függetlenségi harczának története. I. 393. l.

²⁾ Klári falu van Torontálba, ennek hajdani neve Péterd.

eszmekört, melyek helyneveink anyagát szolgáltatták, és itt történeti fontosságuknál fogva azon királyi udvarnokokra, eszédekre, jobbágyokra is kelle figyelmemet kiterjesztenem, a kiknek különleges hivatásuk és foglalkozásuk az általuk birt földek neveiben is talált kifejezést. Tág, és újabb korban már igen tekintélyes írók által művelt tér nyílik a gondolkozónak a hagyományokban, melyek, midőn távol egymástól élő nemzeteknél analogiákat mutatnak, látkörünket tágítják, és sok rejtély megfejtésére nyújtják a kulcsot, máskor meg látszólagos csekélységnek adják meg az illő fontosságot. A helynevek szültek hagyományokat, a hagyományok helyneveket, mint-hogy a nép szelleme, és a delejtű nélkül bolyongó tudákos, különböző irányban működött. De végre is igaz van Heineknek, midőn azt mondja, hogy nem mind halt meg, a mi eltemtetett.

A helynevek szívós élete számtalan culturalis elemet, számtalan történeti emléket mentett meg. Elkopnak sokszor, alakoskodnak, nagy szerepről kis sorsra szállnak le, egy családból a másikba, egy nemzettől a másikhoz csapnak át, elágaznak, elszaporodnak, de mindig megérdemlik a kutató figyelmét, mert minden változásuk a kortörténet egyik okozata, melyet ismernünk hasznos. Elmondtam végre, hogy a régi nemzetiségi viszonyok megértésére, a helynevek az adatoknak nélkülözhetlen tárházát képezik.

A helynevek fejtegetését épen a legalaposabb tudósok mindig a legnehezebb feladatok egyikének tartották. Taylor azon kitűnő munkáján, ¹⁾ melyben a nevek rendszerét és azok theoriáját előadta, tizenkét évig dolgozott, és mintegy 600—700 munkát használt forrásul. Grimm a legnagyobb óvatossággal nyult hozzájuk. Förstemann Ernő hasonlóképp tizenkét esztendeig gyűjtötte, rendezte, szerves viszonyításba hozta az Altdeutsche Namenbuch második kötet anyagát, mely kötet a német helyneveket tartalmazza 1100. évig. Szerencés nemzet, mely ily régi nyelvemlékekkel bir! Mi magyarok nyelvkincese-

¹⁾ Words and Places: or, Etymological Illustrations of History, Ethnology, and Geography, By the Rev. Isaac Taylor, M. A. London and Cambridge: Macmillan and Co. 1864.

inket legfeljebb ott kezdhetnök gyűjteni, a hol Förstemann abba hagyta. Ő azonban még ennyivel sem elégedett meg, hanem négy további évet fordított arra, hogy tapasztalataiból a következtetéseket és szabályokat levonja, hogy azon adatokat, melyek saját és mások munkájában le vannak téve, feldolgozza, és tanulságos művé alakítsa. A gazdag eredmények e magaslátáról is, a tudomány barátait gyűjtésre, további nyomozásra buzdítja. Nagybecsű aknák, kell hogy legyenek azok, melyeknek megművelésére oly kitűnő férfiak serkentenek. És ez csakugyan így van, mert meglehetősen terjedelmű irodalmat képeznek már azon munkák, melyek a helynevek értelmezésével foglalkoznak.

Bármilyen sajtósággal hangozzék is az, nekünk e külföldi munkákat, bármily nyelven legyenek írva, tanulmányoznunk kell. Mi ezekből nem a nyelvanyagot fogjuk hasznosítani, hanem csak épen szláv vagy német helynevekről nincs szó, a melyeknek rokonai köztünk találhatók; de találni fogunk bennök analogiákat, tanulni fogunk belőlük buyárkodási methodust.

A helynevek ügye két tudomány határszélén áll, ezen határon kell hogy nyelvészek és történetírók kezét fogjanak azon célra, miszerint a szellemi munka e téren minél gyümölcsözőbb, minél sikeresebb legyen. Tudom, hogy e tudományos szövetkezés eredményeképp a történetíró sok illúzióról kénytelen leendő lemondani, és történetileg eddig kétségbe nem vont személyeket és eseményeket a regeköltőknek és mondagyűjtőknek átengedni; de viszont a nyelvészek is el lehetnek készülve arra, hogy sok nyelvészkedési bizonyítgatás, mely a történettudomány segédeszközei nélkül történt, gyökerében lesz elmetesztve.

De hisz ez által a valóságot, az igazságot juttatjuk érvényre, és azok szolgálatában áll minden tudományos ember, ki e nevet megérdemelni akarja.

Körülöttünk a világ halad, és a mi munkánkat mások nem fogják elvégezni. Miután pedig e munka sok kitartást, sok türelmet igényel, — a fáradság szellemi jutalma pedig csak későn várható, kivált a fiatal irodalmi nemzedéknek ajánlom a tudomány e terét gondos figyelmébe.

A mely gyümölcsöket e téren fogunk érlelhetni, azokat aligha másutt fogjuk szedhetni.

Az anyag fogy, és a kortörténet réteget rétegre rak, hogy a multak emlékeit eltakarja, és felismerhetésüket megnehezítse. Ez szolgáljon intésül, nem az eredmények időelőtti kikürtölésére, hanem a gyűjtés és csoportosítás tervszerű megkezdésére. Ezzel nem szabad késnünk, nehogy azt mondják rólunk:

Serio sapiunt Phryges.